

Entreprenørskap i utdanningen – perspektiver og begreper

Olav R. Spilling
Vegard Johansen

Rapport 4/2011

NIFU

Entreprenørskap i utdanningen – perspektiver og begreper

Olav R. Spilling
Vegard Johansen

Rapport 4/2011

Rapport nr. Rapport 4/2011

Utgitt av Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning (NIFU)
Adresse Postboks 5183 Majorstuen, 0302 Oslo. Besøksadresse: Wergelandsveien 7, 0167 Oslo

Oppdragsgiver Kunnskapsdepartementet
Adresse Postboks 8119 Dep, 0030 Oslo

Trykk Link Grafisk

ISBN 978-82-7218-732-2
ISSN 1892-2597

www.nifu.no

Forord

Denne rapporten er utarbeidet som et ledd i prosjektet “Følgeforskning om entreprenørskap i utdanningen” som gjennomføres i samarbeid mellom NIFU og Østlandsforskning. Prosjektet gjennomføres på oppdrag for Kunnskapsdepartementet, Kommunal- og regionaldepartementet og Nærings- og handelsdepartementet. Rapporten gjennomgår ganske kort teorigrunnlaget for entreprenørskap i utdanningen (EiU), og diskuterer hvordan EiU kan operasjonaliseres på de ulike nivåer i utdanningssystemet. Dette vil danne grunnlag for det videre arbeid i følgeforskningen.

Rapporten er skrevet av Olav R. Spilling (NIFU) og Vegard Johansen (ØF).

Oslo 14. januar 2011

Sveinung Skule
Direktør

Taran Thune
Forskningsleder

Innhold

Forord	3
Sammendrag	7
Summary in English	9
1 Entreprenørskap – begrepet og fenomenet	11
1.1 Den klassiske forståelsen av entreprenørskap	11
1.2 Ulike definisjoner av entreprenørskap	12
1.3 Andre forståelser av entreprenørskap	14
1.4 Det entreprenørielle samfunn	15
2 Entreprenørskap i utdanningen	17
2.1 Ulike tilnærminger	17
2.2 Handlingsplanens forståelse av EiU	19
2.3 Departementenes forventninger til EiU	20
2.4 Analyse av EiU	21
3 EiU i grunnopplæringen	23
3.1 Entreprenørskapstilbud de siste tiår	23
3.2 EiU i grunnskolen	25
3.3 EiU i videregående opplæring	25
3.4 Entreprenørskapstilbud	28
4 EiU i høyere utdanning	32
4.1 Utdanning om entreprenørskap	32
4.2 Utdanning for entreprenørskap	33
4.3 Entreprenørskap som pedagogisk metode	35
4.4 Entreprenørskap i pedagogisk utdanning	36
4.5 Oppsummering	36
Litteratur	38

Sammendrag

Formålet med denne rapporten er å gjennomgå teorigrunnlaget for entreprenørskap i utdanningen (EiU) og drøfte hvordan det kan operasjonaliseres med hensyn til utforming av utdanningstilbud i entreprenørskap på ulike nivåer og på ulike fagområder i utdanningssystemet.

Utgangspunktet for drøftingen er den klassiske forståelsen av entreprenørskap basert på Schumpeters (1934/96) teori om økonomisk utvikling, der entreprenøren forstås som den sentrale endringsagenten, og entreprenørskap som den sentrale utviklingsmekanismen. Entreprenørens rolle er å introdusere innovasjoner i økonomien, i hovedsak ved å starte nye foretak. De sentrale begrepene kan oppsummeres slik:

- Entreprenørskap gjelder prosessen knyttet til utvikling av den nye virksomheten; fra ideutvikling til organisering og oppstarting av den nye virksomheten
- Entreprenøren er aktøren som organiserer den nye virksomheten
- Normalt vil det også være et kriterium at den nye virksomheten skal representere noe innovativt i form av et nyskapende produkt eller tjeneste.

I faglitteraturen anvendes mange ulike definisjoner av entreprenørskap, i hovedsak er de rettet mot utvikling av ny virksomhet, men vektlegger ulike aspekter av prosessen. I den senere tid er det også utviklet andre forståelser av entreprenørskap, nemlig:

- Samfunnsmessig entreprenørskap, i hovedsak rettet mot lokal mobilisering og utvikling av mindre lokalsamfunn
- Sosialt entreprenørskap, i hovedsak rettet mot sosiale problemer og organisering av virksomhet som kan bidra til å løse problemene.

I utdanningen kan man tilnærme seg entreprenørskap på ulike måter, og i våre analyser skiller vi mellom følgende:

- utdanning *om* entreprenørskap, dvs. om entreprenørskap som et samfunnsmessig fenomen
- utdanning *for* entreprenørskap, dvs. opplæring og trening for å utvikle kunnskaper og ferdigheter som gir grunnlag for å starte nye virksomheter
- utdanning *gjennom* entreprenørskap, dvs. der entreprenørskap brukes som en pedagogisk metode, og der man benytter entreprenørielle prosesser som virkemiddel for å oppnå bestemte læringsmål.

I den foreliggende handlingsplanen for entreprenørskap i utdanningen defineres EiU på en noe annerledes måte. For det første anvendes en snevrere forståelse av hvilke tilnærminger som er aktuelle for utdanningstilbudene i og med at utdanning *om* entreprenørskap ikke er inkludert i definisjonen. På den annen side legger handlingsplanen en bredere definisjon av entreprenørskap til grunn i og med at det bl.a. defineres som “evnen til å se muligheter og gjøre noe med dem innenfor en rekke områder i samfunnet”.

I rapporten er det gjennomgått hva som er aktuelle tilnærminger til EiU i de ulike deler av utdanningssystemet. Når det gjelder *grunnopplæringen*, er det foretatt en gjennomgang av læreplaner der entreprenørskap er tatt inn som fag. Denne viser at entreprenørskap er tatt inn i samfunnsfag, kunst og håndverk, mat og helse og utdanningsvalg i grunnskolen. I de yrkesfaglige utdanningsprogrammene er entreprenørskap et element i design og håndverk, elektrofag, medier og kommunikasjon, naturbruk og service og

samferdsel. I studieforberedende programmer finner man entreprenørskap i samfunnsfag, markedsføring og ledelse, design og arkitektur, treningsledelse, lederutvikling og entreprenørskap og bedriftsutvikling.

Det er videre foretatt en sammenstilling av hvilke tilnærminger som anvendes i de ulike entreprenørskapstilbudene, og denne viser at for grunnskolens vedkommende så er det utdanning *gjennom* entreprenørskap – det vil si entreprenørskap som *pedagogisk metode* – som er den helt dominerende tilnærmingen, mens deltakelse i elevbedrift også kan ha en viss betydning *for* entreprenørskap. Når det gjelder videregående opplæring, er også her entreprenørskap som pedagogisk metode den dominerende tilnærmingen, men her er tilbudene i ungdomsbedrift og elevbedrift også innrettet *for* entreprenørskap. I tillegg har man faget entreprenørskap og bedriftsutvikling som dekker alle tre tilnærmingen om, gjennom og for.

Når det gjelder høyere utdanning, er det foretatt en gjennomgang av hvilke tilnærminger til EiU som er relevant på ulike nivåer og innenfor ulike fagområder. Utdanning *om* entreprenørskap antas å være mest relevant innenfor samfunnsfagene, spesielt bedriftsøkonomisk rettede fag samt på fagområder som er rettet mot sektorer eller områder av stor økonomisk betydning som teknologi- og ingeniørfag. En vanlig tilnærming er trolig å ha tilbud i entreprenørskap i tilknytning til ledelses- og organisasjonsfag.

I drøftingen av tilbud *for* entreprenørskap er det valgt å skille mellom tilbud rettet mot selvstendig næringsdrivende og mot vekstentreprenørskap. Tilbud for selvstendig næringsdrivende antas å være relevant innenfor alle fagområder, men det vil variere betydelig mellom fagene hvor stor etterspørselen etter slike tilbud vil være. Tilbud rettet mot vekstentreprenørskap antas å være mest relevant innenfor økonomisk/administrative fag og teknologi- og ingeniørfag.

Når det gjelder utdanning *gjennom* entreprenørskap, antas dette først og fremst å være relevant i forbindelse med utdanning for vekstentreprenørskap, det vil si i entreprenørskapstilbud som gis innenfor økonomisk/administrative fag og teknologi- og ingeniørfag. I tillegg vil dette perspektivet være sentralt for pedagogisk utdanning, men her dreier det seg om utdanning for å kvalifisere lærere for bruk av entreprenørskap som pedagogisk metode.

Summary in English

This report has two purposes. First, it presents various theories on entrepreneurship education (EE). Secondly, it discusses the operationalization of EE at different levels and in different disciplines.

Our starting point is Schumpeter`s (1934/96) classic understanding, connecting entrepreneurship to theories of economic development. The role of the entrepreneur is to introduce innovations in the economy, mainly through the creation of new (business) enterprises. The central concepts are summarized in this way:

- Entrepreneurship is the process of developing an enterprise; from the identification of an opportunity/idea via the organization of work to setting up of the new enterprise.
- The entrepreneur is the person organizing the new enterprise
- It is often a criterion that the new enterprise offers an innovation (either a product or a service).

There is an array of definitions of entrepreneurship. Most of these focus upon the development of new enterprises, but they direct various parts of the (entrepreneurship) process. It is only rather recently that new understandings of entrepreneurship have been offered. There are e.g. two types of social entrepreneurship:

- Social entrepreneurship directed at local mobilization and the development of small communities.
- Social entrepreneurship motivated by the desire to improve/solve social problems

Our analysis of entrepreneurship education divides between three approaches to the phenomenon:

- Education *about* entrepreneurship; the objective is to teach on entrepreneurship as a societal phenomenon.
- Education *for* entrepreneurship; the objective is to acquire skills and knowledge of necessity when starting up a new enterprise.
- Education *through* entrepreneurship; in which entrepreneurship is used as a pedagogical method, and entrepreneurial processes are used as an instrument to achieve a particular set of learning objectives.

The definition used in the Government`s new Action Plan on entrepreneurship education deviates somewhat to our approach. First, the Action Plan does not include education about entrepreneurship in its definition. Second, the Action Plan defines entrepreneurship in a broader way than the classic understanding: “entrepreneurship is concerned with establishing new activities and about being able to perceive new opportunities and making them work in a number of social areas”.

This report identifies the relevant approaches to entrepreneurship education in different levels of the education system. In the *Primary and Secondary Education and Training* we present an analysis of the use of entrepreneurship in subject curricula. In primary and lower secondary school, entrepreneurship is included in the subjects Social sciences, Arts and crafts, Food and health and Educational choices. In vocational studies in

upper secondary education and training, entrepreneurship is included in subjects in the programs for Design, arts and crafts, Electricity and electronics, Media and communication, Agriculture, fishing and forestry, and Service and transport. In programs for general studies, entrepreneurship is found in Social sciences, Marketing and leadership, Entrepreneurship and business (Languages, social sciences and economics studies), Design and architecture (Arts, crafts and design studies), Leadership training and Leadership development (Sports and physical education studies).

The second task is to assemble and discuss various approaches used in entrepreneurship courses given in *Primary and Secondary Education and Training* (either organized by the school itself or by external organizations). The dominant approach in primary and lower secondary school is education through entrepreneurship (7 of 7 courses/projects/programs), but pupils enterprises (mini companies) does also include education for entrepreneurship. The dominant approach in upper secondary education and training is also education through entrepreneurship (6 of 6 courses/projects/programs), but pupils enterprises and the Company program includes education for entrepreneurship. In addition, the program subject Entrepreneurship and business cover all approaches (about, for, through).

We account for a principled discussion of relevant approaches to entrepreneurship in higher education, divided by levels and disciplines. *Education through entrepreneurship* is supposed to be (most) relevant in the social sciences, particularly in business and economy and in technology and engineering. We suppose that entrepreneurship courses are associated to subjects concerning leadership and organization.

In our discussion of *education for entrepreneurship* we split between courses directed at self-employment and growth entrepreneurship. Courses directed at self-employment are relevant in all disciplines, but the demand for such courses varies significantly. Growth entrepreneurship is supposedly most relevant in economic and administrative subjects and technology and engineering.

Education about entrepreneurship is thought to be relevant in courses that also involve growth entrepreneurship, and the relevant subjects are economic and administrative and technology and engineering. This approach will also be of relevance in educational disciplines such as the teacher training. Used in this context, education about entrepreneurship is about qualifying teachers for the use of education through entrepreneurship.

1 Entreprenørskap – begrepet og fenomenet

Denne rapporten er en del av det innledende arbeidet i et følgeforskningsprosjekt om entreprenørskap i utdanningen (EiU), som gjennomføres i samarbeid mellom NIFU og Østlandsforskning. Formålet er å gjennomgå teorigrunnlaget for EiU og drøfte operasjonaliseringer av EiU. Først oppsummeres noen hovedpunkter fra den generelle entreprenørskapsteorien og hvilke implikasjoner dette har for samfunnet generelt og utdanningssystemet spesielt. Deretter drøfter vi hvordan entreprenørskap legges til grunn for ulike fag- og undervisningstilbud på ulike nivåer i utdanningen, herunder hvordan entreprenørskap også har betydning som pedagogisk metode. Et hovedmål er å gjennomgå hvordan entreprenørskap i utdanningen kan operasjonaliseres, det vil si hvordan tilbud i entreprenørskap kan utformes på ulike nivåer og i ulike faglige kontekster, herunder diskuteres også entreprenørskap som pedagogisk metode.

1.1 Den klassiske forståelsen av entreprenørskap

Utgangspunktet for vår forståelse av entreprenørskap er Schumpeters klassiske verk, ”The theory of economic development”, der han introduserte sin teori om økonomisk utvikling (Schumpeter 1934/96, Spilling 2006). I denne teorien er entreprenøren den sentrale endringsagenten, og entreprenørskap er den sentrale utviklingsmekanismen. Entreprenørens rolle er å introdusere innovasjoner i økonomien, i hovedsak ved å starte nye foretak. Et sentralt begrep i Schumpeters teori er ”nye kombinasjoner”, det vil si at kjente produksjonsressurser blir kombinert på nye måter og gjennom dette gir opphav til nye produkter og prosesser, som så legger grunnlag for utvikling av ny forretningsmessig virksomhet.

Det sentrale i denne forståelsen er at entreprenørskap oppfattes som en hovedmekanisme i økonomisk utvikling, og entreprenørens rolle er å introdusere endringene i økonomien gjennom å skape ny forretningsmessig virksomhet. Et viktig poeng med Schumpeters analyse var at endringer er noe som i hovedsak skjer innenfra, det vil si som iverksettes av aktører i systemet, og han betraktet det kapitalistiske samfunnssystemet som et system for endring. Introduksjon av nye endringer bidrar til å ”forstyrre” det bestående systemet, og hver endring kan gi grunnlag for nye endringer, slik at økonomien er i kontinuerlig utvikling. I tråd med dette er økonomien aldri i det som kan karakteriseres som likevekt eller balanse, det vil si at det er i en helt stabil situasjon. Det at det stadig introduseres endringer i økonomien, gjør at det oppstår ustabilitet, og utviklingen drives stadig videre.

Et sentralt element i denne forståelsen av økonomisk utvikling er knyttet til begrepet ”kreativ destruksjon”. I dette ligger det at når nye virksomheter etableres i konkurranse med bestående virksomheter, kan dette føre til at grunnlaget for de eksisterende virksomhetene forstyrres, og eventuelt ødelegges slik at de må legges om virksomheten, eventuelt legges ned. Ressurser som er bundet til bestående produksjonsmåter blir dermed frigjort og kan tas i bruk på nye områder.

Entreprenørskap er ikke bare knyttet til at det startes nye virksomheter, men er generelt knyttet til at det introduseres noe nytt i økonomien – innovasjoner, eksempelvis gjennom å utvikle og ta i bruk ny teknologi, iverksette nye organisasjonsformer, nye forretningskonsepter osv. Det viktige her er at når det introduseres noe nytt, så skjer det i en

eller annen forstand på bekostning av noe bestående som så må tilpasse seg det nye. Det kan dreie seg om at kunnskap må fornyes og videreutvikles, bestående produkter og prosesser foreldes, tradisjonelle måter å gjøre ting på blir konkurrert ut av nye måter osv. Selvfølgelig varierer det betydelig med hensyn til hvor stor virkning en innovasjon har, det meste dreier seg om inkrementelle, det vil si gradvise endringer som på kort sikt ikke har store virkninger. Men det at det stadig kommer nye endringer, og endringstakten ser ut til å være økende, gjør at det er press på de fleste virksomheter om å utvikle seg for å opprettholde og styrke sine konkurranseposisjoner.

I Schumpeters opprinnelige teori var oppmerksomheten rettet mot endringer som ble utløst gjennom start av ny virksomhet, og det er dette som er grunnlaget for den klassiske forståelse av entreprenørskap som det å starte ny virksomhet. Senere utviklet han et bredere perspektiv på dette og erkjente at innovasjoner både kan skje gjennom endringer i bestående virksomheter så vel som ved å starte nye virksomheter.

I vår diskusjon av entreprenørskap vil vi holde fast ved den opprinnelige betydningen av begrepet som er knyttet til å starte ny, forretningsmessig virksomhet, og de sentrale begrepene kan da oppsummeres som følger:

- Entreprenørskap gjelder prosessen knyttet til utvikling av den nye virksomheten; fra ideutvikling, til organisering og oppstarting av den nye virksomheten
- Entreprenøren er aktøren som organiserer den nye virksomheten
- Vanligvis skal den nye virksomheten representere noe innovativt i form av et nyskapende produkt eller tjeneste eller mer generelt en nyskapende måte å drive forretningsmessig virksomhet på.

Men samtidig som vi holder fast på begrepets opprinnelige betydning, er det viktig å se det i sammenheng med andre begreper, og også se på hvordan entreprenørskapsbegrepet anvendes i andre sammenhenger enn den klassiske. Det kommer vi tilbake til senere i rapporten.

Det kan ellers være grunn til å understreke at vi setter et prinsipielt skille mellom innovasjon og entreprenørskap. Men innovasjonsbegrepet ofte vil ha et hovedfokus på å utvikle noe nytt i teknisk og funksjonell forstand, det vil si å få det nye produktet, tjenesten eller prosessen til å fungere, er hovedfokuset i entreprenørskap rettet mot å organisere den nye virksomheten med sikte på kommersiell aktivitet. Selv om det vil være glidende overganger, kan man si at entreprenøren vil ha hovedinteressen rettet mot det kommersielle og forretningsmessige, mens innovatøren vil ha hovedinteressen mot å få teknologien til å virke.

1.2 Ulike definisjoner av entreprenørskap

Selv om Schumpeter skrev om entreprenørskap på 1930-tallet, var det først på 1980-tallet at entreprenørskap utviklet seg som fagområde. Tyngde og bredde fikk entreprenørskap som fagfelt først utover på 1990- og 2000-tallet. Og denne økte faglige aktiviteten rundt entreprenørskap reflekterer vel hvilken økende interesse det har vært for entreprenørskap de siste tjue årene. Som på andre fagområder, foregår det diskusjoner om de sentrale begrepene og hvordan de skal defineres, og det finnes dermed mange ulike definisjoner som framhever ulike aspekter ved entreprenørskap. I tabell 1.1 er det gitt en oversikt over hvordan noen sentrale forskere har definert begrepet.

Tabell 1.1: Oversikt over noen definisjoner av entreprenørskap.

Forfatter	Definisjon
Drucker 1985	Entreprenørskap er en innovativ handling som med utgangspunkt i eksisterende ressurser organiserer ny verdiskapende aktivitet
Stevenson 1985	Entreprenørskap er en prosess der individer utnytter muligheter uavhengig av de ressurser de har kontroll over
Gartner 1988	Entreprenørskap er å skape organisasjoner, det vil si prosessen der nye organisasjoner oppstår
Timmons 1997	Entreprenørskap er en mulighetsdrevet måte å tenke, forstå og handle på, og som er basert på en helhetlig, ledelsesorientert tilnærming
Venkatamaran 1997	Entreprenørskap gjelder hvordan, av hvem og med hvilke konsekvenser muligheter for å skape nye produkter og tjenester blir oppdaget, utviklet og utnyttet.
Shane 2003	Entreprenørskap er å organisere ny aktivitet som tidligere ikke har eksistert. Dette er basert på å identifisere, evaluere og utnytte muligheter til å introdusere nye varer og tjenester, organisasjonsmåter, markeder, prosesser og råmaterialer.
Acs og Audretsch 2003	Entreprenørskap inkluderer alle nye og dynamiske foretak uavhengig av størrelse og type av virksomhet, mens det ikke inkluderer foretak som verken er nye eller dynamiske samt alle organisasjoner som ikke driver forretningsmessig virksomhet
Davidsson 2003	Entreprenørskap innebærer introduksjon av ny økonomisk aktivitet som fører til endringer i markedet

Kilde: Spilling 2006.

Alle disse definisjonene innebærer at entreprenørskap er rettet mot utvikling av økonomisk aktivitet, men det er ulike aspekter ved dette som er i fokus. Dels dreier det seg om å se og utnytte muligheter, herunder eksisterende ressurser, dels dreier det seg om å organisere ny aktivitet og bygge opp nye organisasjoner eller foretak, og dels dreier det seg om å introdusere nye varer og tjenester i markedet. De fleste definisjonene innebærer også, i alle fall implisitt, at det dreier seg om en proaktiv og dynamisk aktivitet, men det er bare en av definisjonene som er tydelig på å utelukke virksomhet som ikke er dynamiske (Acs og Audretsch 2003).

Det følger av dette at det er ulike retninger innenfor entreprenørskapsfaget, og som vektlegger ulike aspekter ved entreprenørskapsprosessen og entreprenørene. Eksempelvis er det en ganske omfattende litteratur som vektlegger entreprenørenes individuelle egenskaper og hva som er forutsetninger for suksess. En annen tendens i litteraturen er at entreprenørskap i stor grad blir analysert som et individualistisk fenomen, der hovedfokuset er på den individuelle entreprenøren og vedkommendes evne til å organisere det nye, og der fokus særlig er på entreprenører som lykkes i å skape de store og vellykkede bedriftene – det dreier seg om en ”heroiske” entreprenøren (Spilling 2006).

Dette individualistiske perspektivet gjenspeiles i særlig grad i den offentlige oppmerksomheten rundt de vellykkede entreprenørene, der entreprenøren fremstår som en ”helt” som fremholdes som et forbilde for andre. Og dette er en tendens som dyrkes gjennom de mange prisutdelinger av typen ”Årets entreprenør” i regi av Ernst & Young m.v.

Dette gir imidlertid et nokså misvisende bilde av hva entreprenørskap er i praksis. Det sentrale ved entreprenørskap er nemlig knyttet til evnen til å organisere ulike typer ressurser for å skape den nye virksomheten, og dette dreier seg i stor grad om å spille på de muligheter som eksisterer i omgivelsene og utvikle prosjektet i samspill med ulike aktører. En kan i denne sammenheng diskutere entreprenørskap som et kontekstualisert fenomen, det vil si som prosesser forankret i lokale og regionale miljøer, og som i stor

grad dreier seg om å se, utnytte og videreutvikle de muligheter som åpnes i slike miljøer. I stor grad dreier dette seg også om å *skape* muligheter gjennom å kombinere ulike typer ressurser på nye måter (Johannisson 1988).

Dette innebærer at ideer til forretningsmuligheter ikke eksisterer per se, men er noe som utvikles i et samspill mellom entreprenøren, eventuelt det entreprenørielle teamet, og deres omgivelser (Spilling 2008a). Både det å se muligheter, utvikle muligheter og utnytte dem kommersielt er avhengig av et samspill mellom entreprenør og omgivelser. Hva som er mulig, er både avhengig av entreprenørens egne forutsetninger, og i særlig grad hvilke ressurser de har tilgang til i det miljøet de opererer i. Evnen til å "se" en mulighet, vil bl.a. være avhengig av i hvilken grad man selv er fortrolig med å drive forretningsmessig virksomhet, eller kjenner noen som kan dette, og det å "se" en mulighet vil som regel være avhengig av at man har en viss formening om hvordan man kan få tilgang til de ressurser som trenges.

1.3 Andre forståelser av entreprenørskap

Mens den klassiske forståelsen er knyttet til utviklingen av nye og uavhengige foretak, brukes selvsagt entreprenørskapsbegrepet på mange andre måter. Vi kan her skjelle mellom to prinsipielt ulike tilnærminger. Den ene er at man holder seg innenfor tradisjonen om at det gjelder utvikling av ny økonomisk aktivitet, det andre er aktivitet rettet mot andre områder i samfunnet enn det økonomiske og forretningsmessige.

Når det gjelder den første gruppen – forretningsmessig orientert entreprenørskap, kan man for det første knytte begrepet til utvikling av ny forretningsmessig virksomhet innenfor et bestående selskap – det som gjerne kalles *intraprenørskap*. Det dreier seg da om å utvikle et ny forretningsmessig virksomhet i et eksisterende selskap ved å tilby en ny type produkter eller tjenester. I prinsippet vil dette innebære det samme som tradisjonelt entreprenørskap, men det at det skjer innenfor rammen av en allerede eksisterende organisasjon.

Dernest kan bruken av begrepet knyttes til bestemte sektorer eller områder, som teknologisk entreprenørskap eller akademisk entreprenørskap (Wright m.fl. 2007), hvorav det første er knyttet til å utvikle forretningsmessig virksomhet basert på ny teknologi, og det andre dreier seg om at en forsker starter opp en virksomhet basert på forskningsresultater. Disse to gruppene vil i stor grad være sammenfallende. En annen variant er representert ved kulturelt entreprenørskap (Mangset m.fl. 2009), det vil si at det dreier seg om å starte opp en forretningsmessig virksomhet knyttet til kultursektoren, eksempelvis en kulturfestival, et filmselskap eller et selskap innen grafisk design. I prinsippet er det ingen forskjell på denne type forretningsmessig virksomhet og tilsvarende virksomheter i andre sektorer, bortsett fra de spesielle tilpasninger som må gjøres i den aktuelle sektoren (men enhver sektor og ethvert marked stiller jo bestemte krav om tilpasninger).

Når det gjelder den andre hovedtilnærmingen, der entreprenørskapsbegrepet brukes på andre områder enn utvikling av forretningsmessig virksomhet, er de to vanligste tilnærmingerne *samfunnsmessig entreprenørskap* og *sosialt entreprenørskap*. Samfunnsmessig entreprenørskap var det en del fokus på slutten av 1980-tallet og det tidlige 1990-tallet (Johannisson og Nilsson 1989), dette gjaldt handlinger for å endre situasjonen i mindre lokalsamfunn for å stimulere til og legge til rette for økt økonomisk aktivitet. Det dreide seg gjerne om lokal mobilisering, der en nøkkelperson – samfunnsentreprenøren – har

en sentral rolle i å utvikle forståelse av egen situasjon og hvilke muligheter man har for utvikling, og i å organisere den lokale mobiliseringen.

Sosialt entreprenørskap er et fenomen som først har blitt kjent på 2000-tallet (Steyaert og Hjort, 2006). Dette går noe i samme retning som samfunnsmessig entreprenørskap, men her er det sosiale problemer eller urettferdighet som er utgangspunktet. Sosialt entreprenørskap kan defineres som entreprenørskap rettet mot å skape løsninger på sosiale problemer gjennom å skape en forretningsmessig virksomhet, der mål om inntjening koples med å skape positive sosiale, etiske eller miljømessige ringvirkninger (St.meld. nr. 7 (2008-2009) s. 53). Sosialt entreprenørskapet innebærer altså det samme som tradisjonelt entreprenørskap med hensyn til evne til å se muligheter og å organisere ulike typer ressurser. Og det er også et krav om at virksomheten skal drives forretningsmessig. Men til forskjell fra det tradisjonelle entreprenørskapet, er utgangspunktet for sosialt entreprenørskap at man vil bidra til å løse sosiale problemer, og motivet vil da i alle fall delvis være av idealistisk karakter.

En tilnærming som er nært relatert til dette, er en variant av samfunnsmessig entreprenørskap kalt "societal entrepreneurship" som KK-stiftelsen i Sverige har tatt initiativ til. De definerer societal entrepreneurship som initiativ som tas med sikte på å forbedre samfunnsmessige forhold og bringe frem nye løsninger som kan bidra til en bærekraftig utvikling, og det er organisert et forsknings- og utviklingsprogram for dette.¹

1.4 Det entreprenørielle samfunn

Begrepet entreprenør brukes også som adjektiv – entreprenøriell – og da som en karakteristikk av typiske trekk ved en aktør. Man kan snakke om entreprenørielle egenskaper, entreprenørielle personer og – for den del – entreprenørielle samfunn. På individnivået er det naturlig å knytte begrepet til det å være proaktiv, evne til å se muligheter, til å ta initiativ og organisere aktivitet, og jobbe målrettet mot et mål. Mens det klassiske entreprenørskapsbegrepet er knyttet til å utvikle ny forretningsmessig virksomhet, vil bruken av termen entreprenøriell være av mer generell karakter og knyttet til ulike typer adferd, uten at nødvendig resultatet er forretningsmessig virksomhet.

Et annet relatert begrepet er det å være *foretaksom*, og man kan karakterisere personer eller miljøer som å være foretaksomme. På engelsk har man også begrepet "the venture economy" (Bhidé 2008).

På samfunnsnivå er det naturlig å knytte begrepet til samfunn som kjennetegnes av å ha høy entreprenøriell aktivitet, og der man har en proaktiv holdning til dette. Det vil si at man samfunnet ikke bare preges at det skjer raske endringer, men at man har en kultur som understøtter endringene.

I tråd med dette kan formålet med entreprenørskap i utdanningen forstås som at tiltakene skal støtte opp under og videreutvikle det entreprenørielle samfunnet ved at utdanningen bidrar til at flere personer har kunnskap om entreprenørskap, de har positive (men gjerne også kritiske og reflekterte) holdninger til dette, og har forutsetninger for entreprenøriell aktivitet. På individplanet er formålet videre å bidra til å utvikle entre-

¹ Jf http://www.kks.se/upload/diverse_filer/2008/Societal-Entrepreneurship-Programme2.pdf.

prenørielle egenskaper og å skape flere entreprenører, noe som på sikt skal bidra til nyskaping og vekst i samfunnet.

På 2000-tallet har vi fått begrepet det entreprenørielle universitet (Etzkowitz m.fl. 2000, Etzkowitz 2004) som peker hen på den rollen universitetene er i ferd med å få i samfunnet. I tillegg til sine tradisjonelle oppgaver om å drive undervisning og forskning, også har en tredje oppgave, nemlig å bidra til nærings- og samfunnsutvikling, bl.a. ved at universitetene bidrar til teknologiske innovasjoner og omsetting av forskningsaktivitet til kommersiell virksomhet, og generelt at det utvikles et mye tettere samspill mellom universitetene samfunnet om utvikling av kunnskap og anvendelsen av den. Det generelle her er at universitetene gjennom å utvikle nye kontaktflater mot samfunnet bidrar til å skape nye forutsetninger for innovasjon og entreprenørskap.

Utvikling av det øvrige utdanningssystemet må selvsagt også sees i en slik sammenheng, dels kan man si at vi har en utvikling som innebærer at utdanningssystemet i større grad er rettet mot entreprenørskap og bidrar til å fostre entreprenørielle egenskaper, men i tillegg kan man også tenke seg at deler av utdanningssystemet tar mål av seg til å bli mer entreprenørielle institusjoner i den forstand at de også går inn i nye roller via-avis sine lokale og regionale miljøer.

Med dette som utgangspunkt vil vi i det følgende diskutere mer konkret hvordan entreprenørskap kan implementeres i utdanningssystemet.

2 Entreprenørskap i utdanningen

Entreprenørskap i utdanningen (EiU) har fått stor utbredelse, både i Norge og internasjonalt, og det utfoldes stor faglig aktivitet rundt feltet, blant annet med evalueringer og studier av betydningen av EiU og eksempelvis hvilke effekter det har for etableringsaktivitet. Blant annet organiseres det en årlig europeisk forskerkonferanse kalt IntEnt – Internationalising Entrepreneurship Training and Education². Det foreligger en god del litteratur om EiU (Spilling mfl 2007), men et kjennetegn med denne er at den er lite systematisk i sin diskusjon av entreprenørskapsbegrepet. Hovedtendensen er at entreprenørskap betraktes som synonymt med det å starte et nytt foretak, og entreprenørskapsbegrepet er da knyttet til det å mestre prosessen med å organisere det nye foretaket. Dette kan inkludere ulike temaer som å organisere teamet som skal arbeide i foretaket, skrive forretningsplan, utvikle markedsstrategi og håndtere spørsmål knyttet til finansiering av virksomheten. Ofte kan også entreprenørskap knyttes til forhold som kultur og adferd, og i litteraturen diskuteres blant annet hvordan entreprenørskap influeres av spesifikke situasjoner (Fayolle og Heinz 2006).

I en utredning for EU om entreprenørskap i høyere utdanning (EC 2008) er entreprenørskap definert på følgende måte (s.10):

Entrepreneurship refers to an individual's ability to turn ideas into action. It includes creativity, innovation and risk taking, as well as the ability to plan and manage projects in order to achieve objectives. This supports everyone in day-to-day life at home and in society, makes employees more aware of the context of their work and better able to seize opportunities, and provides a foundation for entrepreneurs establishing a social or commercial activity.

I denne utredningen fremheves det videre at det er behov for å stimulere et entreprenørielt tanke sett (mindset) blant unge mennesker, og at utdanningens oppgave er å fremme entreprenørielle holdninger og adferd.

2.1 Ulike tilnærminger

I utdanningen kan man tilnærme seg entreprenørskap på ulike måter, det kan både dreie seg om å formidle kunnskap om entreprenørskap og utvikling av spesifikke ferdigheter. I litteraturen er det vanlig å klassifisere EiU på ut hvilket formål man har med tilbudet (Rosa, Scott og Klandt 1996), og vi vil i det følgende basere våre videre analyser på denne inndelingen:

- utdanning *om* entreprenørskap
- utdanning *for* entreprenørskap
- utdanning *gjennom* entreprenørskap.

Den første tilnærmingen – utdanning *om* entreprenørskap - innebærer at man lærer om entreprenørskap som et samfunnsmessig fenomen, det vil si hvilken rolle og betydning entreprenørskap har for utviklingen i samfunnet. Først og fremst vil dette være relatert til økonomi og næringsutvikling, med vekt på hvilken betydning entreprenørskap har for utviklingsprosessene i næringslivet og utvikling av nytt næringsliv. Og innenfor en

² For nærmere omtale av konferansene se www.intent-conference.com

slik ramme vil det gjerne være mye fokus på hvem som blir entreprenører, hva som motiver for entreprenørskap, hvordan entreprenørskapsprosesser foregår og ulike faktorer som påvirker disse prosessene.

Grunnlaget for denne tilnærmingen er at entreprenørskap er etablert som et eget fagområde, om enn nokså tverrfaglig. De faglige tilnærminger kan variere sterkt ut fra hvilke fagtradisjoner man står nærmest. Eksempelvis vil det være store forskjeller på entreprenørskap analyser ut fra et samfunnsøkonomisk eller et psykologisk perspektiv. Som et samfunnsfaglig område kan vel entreprenørskap sies å ha vært etablert de siste 20 årene, og det har i denne perioden vært en enorm vekst i forskningen på området, og det organiseres årlig et større antall internasjonale konferanser.

Den andre tilnærmingen – utdanning *for* entreprenørskap – gjelder opplæring og trening for å utvikle kunnskaper og ferdigheter som gir grunnlag for å starte og drive et selskap. Et sentralt element i slik opplæring er å gi kunnskaper og trening i arbeid med forretningsplan, det vil si å konkretisere forretningsideen, sette opp budsjett, lage en organisasjonsplan og en markedsstrategi. Et viktig aspekt ved utdanning for entreprenørskap er videre at de aktuelle personer også bør avklare egne motiver for entreprenørskap, hvordan de ønsker å gå inn i en slik rolle, og hvordan dette passer inn i deres egne karriereplaner.

Det faglige grunnlaget for slike tilbud vil være kunnskap i forretningsutvikling, og er i hovedsak knyttet til fagområdet bedriftsøkonomi. Mange konsulenter har dette som arbeidsområde, noe som betyr at slike utdanningstilbud også kan være en naturlig vei for personer som vil gå inn i konsultantselskap eller i virkemiddelapparatet og arbeide med veiledning av entreprenører.

Den tredje tilnærmingen – utdanning *gjennom* entreprenørskap – innebærer at man benytter entreprenørielle prosesser som et virkemiddel for å oppnå bestemte læringsmål. Det vil si at elever og studenter gjennom deltakelse i prosesser knyttet til start og utvikling av ny virksomhet skal tilegne seg bestemte kunnskaper og erfaringer, og herunder også stimuleres til å utvikle holdninger og egenskaper som kan assosieres med et ”entrepreneurial mindset”. Det er altså deltakelse i en (entreprenøriell) prosess som er poenget i denne tilnærmingen, og det mest dekkende er å karakterisere tilnærmingen som en *pedagogisk metode*.

I denne tilnærmingen dreier det seg altså om å gi elevene og studentene erfaringer gjennom å delta i entreprenørskapsrelaterte prosesser. Dette kan være mer eller mindre ”reelle” prosesser, fra deltakelse i konkrete entreprenørskapsprosesser der målet er å utvikle levedyktige foretak, til deltakelse i enklere og mindre forpliktende situasjoner som eksempelvis arbeid med case. En mye anvendt tilnærming er arbeid med elev- og ungdomsbedrifter i grunnopplæringen, og dette er de senere årene utvidet til arbeid med studentbedrifter i universiteter og høyskoler. Disse oppleggene innebærer at elever eller studenter arbeider i grupper med nokså realistiske case knyttet til produksjon og salg av et produkt eller tjeneste. Virksomhetene organiserer etter mønster fra reelle foretak, og de drives mest mulig realistisk, om enn i nokså begrenset skala, i gjennom skoleåret.

Når det gjelder entreprenørskap som pedagogisk metode, står vi overfor et viktig avgrensingsproblem med hensyn til når et opplegg skal kunne klassifiseres som EiU. Dette kommer vi tilbake til i neste kapittel.

2.2 Handlingsplanens forståelse av EiU

I den gjeldende handlingsplanen for entreprenørskap i utdanningen (for 2009-2014) er entreprenørskap i utdanningen definert på følgende måte (s. 7):

”Entreprenørskap handler om å etablere ny virksomhet, og om evnen til å se muligheter og gjøre noe med dem innenfor en rekke områder i samfunnet. Entreprenørskapskompetanse er relevant for alle områder i arbeids- og næringslivet, både innenfor nye og etablerte virksomheter. I tillegg er blant annet frivillige organisasjoner, bistands- og utviklingsarbeid og kultursektoren viktige samfunnsområder hvor entreprenørskap og innovasjonsprosesser er aktuelt. Kunnskapsdepartementet, Nærings- og handelsdepartementet og Kommunal- og regionaldepartementet mener det er viktig å ha en bred innretning av satsingen på entreprenørskap i utdanningen.

Entreprenørskap i utdanningen kan være både teoretisk og praktisk orientert. Opplæring i entreprenørskap kan organiseres som et eget fag eller integreres som arbeidsform i andre fag. Entreprenørskap kan være et verktøy og en arbeidsmåte for å stimulere til læring i ulike fag og i grunnleggende ferdigheter. Gjennom entreprenørskap i opplæringen kan en også videreutvikle personlige egenskaper og holdninger. Undervisningen kan fokusere på å fremme kunnskap om det å starte egen bedrift og om innovasjons- og nyskappingsprosesser i eksisterende bedrifter.”

I handlingsplanen er EiU illustrert gjennom figuren nedenfor.

Denne tilnærmingen til EiU er en del snevrere enn den tilnærmingen vi har skissert foran. Selv om det i handlingsplanen heter at man ønsker en ”bred innretning” av satsingen på entreprenørskap, ligger hovedvekten i denne tilnærmingen på entreprenørskap som pedagogisk metode. Begge de to første boksene gjelder dette. Det er kun den tredje boksen som gjelder utvikling av kunnskap og ferdigheter knyttet til forretningsutvikling og nyskappingsprosesser, altså utdanning *for* entreprenørskap.

Det følger av dette at handlingsplanens definisjon av EiU ikke inkluderer utdanning *om* entreprenørskap som fenomen. Etter vår vurdering er det imidlertid viktig å inkludere denne dimensjonen ved EiU. Spesielt innenfor samfunnsfag er det viktig å utvikle forståelse av entreprenørskap som fenomen og hvilken betydning det har for samfunnsutviklingen.

I følge handlingsplanen er det et mål at ”høyere utdanning skal gi kompetanse i innovasjon og nyskaping” (s. 9). Siden man ønsker at EiU skal inngå i alle fag og på alle nivåer, vil det være helt nødvendig at man også har tilbud der den primære tilnærmingen

er å formidle kunnskap om entreprenørskap som et samfunnsmessig fenomen, og gjennom dette bidrar til å styrke de fagmiljøer i entreprenørskap som vil være en viktig forutsetning for den fremtidige utviklingen av EiU. Vi oppfatter det derfor som en svakhet ved handlingsplanen at den ser ut til å overse denne dimensjonen ved EiU.

Vektleggingen av entreprenørskap som pedagogisk metode synes å ha vært enda mer dominerende i tidligere planer for EiU. I veiledningen til entreprenørskap i opplæring og utdanning fra 1997³ er det en meget sterk vektlegging av at opplæringen skal ”stimulere utviklingen av hele mennesket”, og entreprenørskap omtales i forbindelse med at utdanningsreformen legger større vekt på å utvikle ”kreative, nyskapende og produktive mennesker”. I veiledningen er det også poengtert at det er viktig å legge til rette for læringsmiljøer der man får ”praktisk erfaring med å delta i en prosess der det skapes materielle og kulturelle produkter”, altså elev- eller ungdomsbedrifter. Selv om veiledningen innledningsvis også refererer til mål om å øke sysselsettingen og at ”omstilling, produktutvikling og etablering av nye virksomheter er aktuelle og fremtidige utfordringer for norsk næringsliv”, betoner veiledning i praksis kun entreprenørskap som pedagogisk metode i sine mer konkrete omtaler.

I den oppfølgende handlingsplanen fra 2004 – ”Se mulighetene og gjør noe med dem”⁴ – er perspektivet på EiU noe utvidet. Kunnskaper og ferdigheter betraktes her som en del av entreprenørskapskompetansen ved siden av personlige egenskaper. Men fortsatt er det et meget sterkt fokus på utvikling av personlige egenskaper og på entreprenørskap som pedagogisk metode. Dette modifiseres imidlertid i noen grad når EiU i høyere utdanning blir kommentert, der det heter at entreprenørskapsopplæring ”i større grad (bør) forstås som praktisk og teoretisk opplæring i bedriftsetablering”. Her er det altså en tendens til å inkludere for-perspektivet, mens om-perspektivet fortsatt er helt fraværende.

Den sterke vektlegging av entreprenørskap som pedagogisk metode er for øvrig i samsvar med den internasjonale trenden på området. Eksempelvis er det i en utredning gjort for EU om entreprenørskap i høyere utdanningen (EC 2008) poengtert at målet for entreprenørskapsutdanning er å fremme kreativitet, innovasjon og selvstendig næringsvirksomhet (self-employment), og det er pekt på at utdanningstilbudene kan inkludere elementer som (s. 10):

- utvikling av personlige egenskaper og ferdigheter som gir grunnlag for entreprenørielle holdninger og adferd
- økt oppmerksomhet for muligheten til selvstendig næringsvirksomhet og entreprenørskap som en mulig karrierevei
- arbeid med konkrete foretaksprosjekter og -aktiviteter
- gir spesifikke forretningsorienterte ferdigheter og kunnskap om hvordan man kan starte og lede en virksomhet med suksess

2.3 Departementenes forventninger til EiU

Selv om det er flere departementer som samlet står bak handlingsplanene for EiU, vil det naturlig nok være forskjeller mellom departementene med hensyn til hvordan ulike aspekter ved entreprenørskap i utdanningen vektlegges. For å si det enkelt, kan man si at

³ Veiledning til L97. Entreprenørskap i opplærings og utdanning.

<http://www.handboka.no/Oppvekst/Temapro/Entrep/ep01.htm>

⁴ Utdannings- og forskningsdepartementet. ”Se mulighetene og gjør noe med dem! – strategi for entreprenørskap i utdanningen.” 2004-2008.

det er Kunnskapsdepartementet (KD) som er hovedansvarlig for at det er entreprenørskap som pedagogisk metode som har hatt en såpass dominerende rolle i læreplanen og i handlingsplanene. For Kommunal- og regionaldepartementet (KRD) er hovedinteressen knyttet til det regionale perspektivet og hvilke muligheter økt satsing på entreprenørskap gir for utvikling i distriktene, mens det for Nærings- og handelsdepartementet (NHD) er det generelle næringsutviklingsperspektivet som står sentralt.

KRDs og NHDs interesser vedrørende EiU kommer blant annet til uttrykk i de årlige statsbudsjettene der begge departementer bevilger midler til drift av Ungt Entreprenørskap, som tilbyr ulike pedagogiske opplegg i entreprenørskap for utdanningsinstitusjonene.⁵ Bevilgningene fra KRD skjer over programkategori 13.50 som gjelder bevilgninger til det distriktpolitiske virkeområdet. Og i forslaget til statsbudsjett for 2011 heter det at departementet ”legger vekt på å tilrettelegge for økt entreprenørskap for å fornye næringslivet og øke tilgangen på arbeidsplasser i det distriktpolitiske virkeområdet” (s. 14).

Når det NHDs bevilgninger, er det naturlig nok ingen regional avgrensning i hvordan pengene kan brukes, i forslaget til statsbudsjett for 2011 er følgende formuleringer benyttet:

”Regjeringen ønsker også å støtte organisasjoner og andre aktører som samarbeider med skoler, høyskoler og universiteter om entreprenørskapsundervisning, og som styrker samarbeidet mellom utdanningssektoren og næringslivet.” (s. 14)

På side 46 heter det:

”Økt fokus på entreprenørskap i utdanningen skal styrke kulturen for entreprenørskap og på sikt bidra til nyskaping og vekst innenfor nye og etablerte virksomheter. Prioriteringen er i tråd med målsettingen som er nedfelt i handlingsplanen for entreprenørskap i utdanning som ble lagt fram høsten 2009. Målet med planen er å styrke kvaliteten på og omfanget av entreprenørskapsopplæring innenfor alle nivåer i utdanningssystemet.”

2.4 Analyse av EiU

Formålet med dette notatet er å diskutere nærmere hvordan EiU kan operasjonaliseres. Et viktig grunnlag for en slik operasjonalisering er at vi først skiller mellom de tre hovedtilnærmingene vi har skissert foran, nemlig utdanning *om*, *for* og *gjennom* entreprenørskap. Dernest vil det være naturlig å skjelve mellom hvilke nivåer EiU tilbys på, og innenfor hvilke fag, og vi regner med at operasjonaliseringen av EiU, det vil si hvordan de ulike tilbud utformes i praksis, vil variere en god del mellom de ulike fag.

I tabell 2.1 har vi gitt en foreløpig sammenstilling av hvor vi forventer at ulike typer av entreprenørskapstilbud forekommer på de ulike nivåer i grunnutdanningen og høyere utdanning, og dette vil danne utgangspunkt for vår videre analyse.

⁵ For nærmere informasjon om Ungt Entreprenørskap se <http://www.ue.no/>

Tabell 2.1: Tilnærminger til entreprenørskapsutdanning på ulike nivåer.

Tilnærming i entreprenørskapsutdanningen	Grunnoplæringen		Høyere utdanning		
	Grunnskole	Videre- gående	Bachelor	Master	Doktor- grad
Entreprenørskap som metode	X	X	X	(x)	
Utdanning for entreprenørskap		X	X	X	
Utdanning om entreprenørskap	(x)	(x)	X	X	X
Spesialtilbud teknologioverføring/ kommersialisering				X	X

I tillegg til de tre hovedkategoriene (om, for og gjennom) har vi også foreslått en fjerde kategori som vi har kalt spesialtilbud knyttet til teknologioverføring og kommersialisering. Dette kan betraktes som en spesialisering av tilbud *for* entreprenørskap. Begrunnelsen for dette er at de siste ti-femten årene har vært et økende fokus på samhandlingen mellom UoH-institusjonene og næringslivet med vekt på at kunnskap og kompetanse i større grad skal komme til anvendelse i næringslivet. Spesielt har det vært fokus på teknologioverføring og kommersialisering av forskningsresultater, bl.a. gjennom organiseringen av FORNY-programmet (Borlaug m.fl. 2009). Ved å ha et fokus på denne dimensjonen ved EiU, vil vi også få et godt grunnlag for å drøfte sammenhengen mellom EiU og innovasjonspolitikken.

3 EiU i grunnopplæringen

I det følgende skal vi diskutere nærmere hvordan EiU implementeres i grunnopplæringen. Vi tar utgangspunkt i det enkle oppsettet om våre forventninger om hvilke tilnærminger man har til EiU på ulike nivåer (jf. tabell 2.1), og har i tabell 3.1 gjengitt den delen som gjelder grunnopplæringen. Våre kunnskaper om dette feltet tilsier at det er entreprenørskap som metode som står mest sentralt, særlig i grunnskolen, mens det på videregående nivå også er tilbud for entreprenørskap, det vil si tilbud som utvikler kunnskaper og ferdigheter om det å starte ny bedrift. Når det derimot gjelder tilbud som gir utdanning om entreprenørskap som et samfunnsmessig fenomen, er det grunn til å tro at dette er mindre sentralt i grunnopplæringen. Men kunnskap om entreprenørskap kan utvikles indirekte som en følge av tilbud for entreprenørskap, samt at det kan være et mindre emne i noen fag.

Tabell 3.1: Forventninger til EiU i grunnopplæringen.

Tilnærming i entreprenørskapsutdanningen	Grunnopplæringen	
	Grunnskolen	Videregående
Entreprenørskap som metode	X	X
Utdanning for entreprenørskap		X
Utdanning om entreprenørskap	(x)	(x)

I de påfølgende delkapitlene skal vi kort oppsummere hvordan det har vært jobbet med entreprenørskap i grunnopplæringen de siste tiårene (3.1), redegjøre for i hvilke læreplaner for fag hvor ”entreprenørskap” er tatt spesifikt inn i grunnskolen (3.2) og videregående opplæring (3.3), samt beskrive på hvilken måte det er tenkt fokusert på entreprenørskap (gjennom, for og om). Dokumentanalysene (3.2 og 3.3) er basert på et søk av begrepet ”entreprenør” i alle læreplaner for fag.⁶ Det er altså ikke vårt mål å vise hvor det er muligheter for entreprenørskapstilbud (se f.eks. Nilsen 2006), men heller å vise hvor entreprenørskap er tatt spesifikt inn i beskrivelsen eller formålene ved faget/utdanningsprogrammet, eller som kompetansemål i ett eller flere av hovedområdene i faget.⁷ I 3.4 systematiseres de viktigste former for entreprenørskapstilbud i grunnopplæringen i regi av eksterne aktører og skolen selv.

3.1 Entreprenørskapstilbud de siste tiår

Skolehistorisk kan vi skille mellom en ”før-entreprenøriell” og en ”entreprenøriell” fase. I den første fasen brukte man ikke begrepet entreprenørskap, mens den andre fasen

⁶ Begrepet ”entreprenør” er tjenlig, da man gjennom dette vil fange inn ord som entreprenør, entreprenørskap, entreprenøriell(e) o.l. Dokumentanalysen viste imidlertid at det gjennomgående var begrepet ”entreprenørskap” som ble brukt i læreplaner for fag.

⁷ Fordelen med å ta for seg de læreplaner for fag som eksplisitt nevner entreprenørskap er at vi: i) får en tydelig avgrensning og ii) kan tolke hvilken tilnærming som er valgt ut fra den kontekst som ordet ”entreprenørskap” er brukt. Samtidig innebærer det å ekskludere begreper beslektet med entreprenørskap (eks. innovasjon) og begreper som identifiserer kompetanse i entreprenørskap (eks. initiativ, ansvar, kreativitet), en mulighet for å utelukke fag hvor det er gode muligheter for entreprenørskapstilbud selv om ikke begrepet er tatt inn i læreplanen. Et eksempel er at vi ikke finner ”entreprenør...” i planene for restaurant og matfag (vg1), kokk- og servitørfag og matfag (vg2), men samtidig er det i utdanningsprogrammet restaurant og matfag stor bruk av ungdomsbedriftsmetoden, prosjektarbeid og entreprenørielle metoder (Johansen mfl 2008).

kan tidfestes til midten av 1990-tallet og enigheten om et felles entreprenørskapsbegrep i EU og EØS.

Den før-entreprenørielle fasen tar til i 1970-årene med lokalbasert undervisning og kontekstuell læring gjennom ulike programmer som Lofotprosjektet, Rødøyprosjektet, Loppaprosjektet og Alternativt skoletilbud. På 1980-tallet blir dette arbeidet fulgt opp gjennom initiativ som Skolen i nærmiljøet, Skole og samfunn, og ARBIDI (Solstad 2000). Rundt 1990 får vi det nasjonale programmet Distriktsaktiv skole (DAS). I DAS brukte man elevbedriftsmetoden som et tverrfaglig prosjekt med forgreninger til mange av skolefagene. Pedersen (2010) viser til at disse tidlige prosjektene hadde et fokus på en praktisk orientert skole som i samhandling med arbeidsliv og lokalsamfunn skulle bidra til: i) utdanning av elever og lærere, ii) lokal identitetsdanning, iii) øke det faglige læringsutbyttet og iv) øke andelen som gjennomfører.

Med Statsbudsjettet for 1996 ble entreprenørskap blant ungdom karakterisert som et satsingsområde:

Omstilling, produktutvikling og etablering av nye virksomheter er aktuelle og fremtidige utfordringer for norsk næringsliv. I denne sammenheng er det viktig å bygge opp entreprenørskap og ressursforståelse hos ungdom slik at flere kan være med å skape nye arbeidsplasser. Entreprenørskap er også utgangspunkt for bedre handlingskompetanse når ungdom skal skape et godt hjem, være konstruktive, skapende og aktive i fritid og i lokalmiljø

Dette ble så fulgt opp av en plan for implementering av entreprenørskapsopplæring *Entreprenørskap i skole og opplæring* (Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet 1997) og senere lanseringen av prosjektet *Entreprenørskap på timeplanen* (1999-2003). I 2003 la Regjeringen fram en plan for en helhetlig innovasjonspolitik (Nærings- og handelsdepartementet 2003), og et av flere satsingsområder for å oppfylle planens mål var en satsing på EiU. Som gjennomgått i kapittel 2, er det utviklet tre strategiplaner om EiU, *Se mulighetene og gjøre noe med dem!* fra 2004, revisjonen av 2006 som hadde sin bakgrunn i en regjeringsskifte, og den nåværende planen for perioden 2009-2014.

I 1997 ble Ungt Entreprenørskap (UE) etablert av tre departementer (Utdannings- og forskningsdepartementet, Kommunal- og regionaldepartementet, Nærings- og handelsdepartementet), Næringslivets Hovedorganisasjon, Landsorganisasjonen, Utdanningsforbundet, Skattedirektoratet og Innovasjon Norge. I tillegg til støtten UE mottar fra de tre nevnte departementene, mottar også organisasjonen et mindre beløp fra Landbruks- og matdepartementet. UE har rett nok utvidet sine programområder mot lokalsamfunn og en bredere forståelse av læring i de senere år, men UEs berettigelse er først og fremst forankret i behovet for nyetableringer og styrking av Norges fremtidige konkurranseevne.

Utdanningsdirektoratet har hatt det operasjonelle ansvaret for strategien med EiU, og man har søkt å forankre EiU ut fra en bred forståelse. Det er i dag flere etter- og videreutdanningstilbud i pedagogisk entreprenørskap ved et dusin høgskoler, og samtidig har det kommet tilbud fra First Scandinavia og Norges forskningsråd som prøver å supplere UE. Det er likevel mye som tyder på at for de fleste norske lærere er entreprenørskap noe man assosierer med virksomheten til UE (Johansen mfl 2008). Det er også slik at det først og fremst er økonomisk orienterte argumenter som preger satsingen, slik som at EiU er et langsiktig virkemiddel for å skape økt vekst, flere arbeidsplasser og styrke fremtidig konkurranseevne (Europakommisjonen 2006a, 2006b). Denne analysen av

Norge har sin parallell i Sverige, der Maiheu (2006) viser at en økonomisk begrunnelse er viktigst for den svenske entreprenørskapssatsingen.

3.2 EiU i grunnskolen

Entreprenørskap og entreprenørskapstankegang finnes nedfelt i mange planer for grunnskolefag og gjennomgående fag. I grunnskolen er begrepet "entreprenør" tatt inn i fire læreplaner for fag (Utdanningsdirektoratet 2010), og dette er: Samfunnsfag, Kunst og håndverk, Mat og helse og Utdanningsvalg.

Samfunnsfag er et gjennomgående fag i grunnopplæringen. I grunnskolen omfatter det hovedområdene samfunnskunnskap, geografi og historie. Et av formålene med faget er: "Samfunnsfaget skal gjere det lettere for elevane å forstå verdien av teknologi og entreprenørskap." Vi ser at det i Samfunnsfag er et fokus på å forstå entreprenørskap som samfunnsmessig fenomen, og den betydningen entreprenørskap har som drivkraft i samfunnsutviklingen.

Mat og helse er et fag for grunnskolen (1-10 trinn). Faget er strukturert i tre hovedområder: mat og livsstil, mat og kultur og mat og forbruk. I hovedområdet mat og forbruk skal elevene læres opp til å bli kritiske og ansvarlige forbrukere, og her heter det at: "Entreprenørskap som skapende prosess, frå idé til ferdig produkt, høyrer med i dette hovudområdet." I Mat og helse er det et fokus på å forstå fasene i entreprenørskapsprosessen - fra en idé skapes til man kjøper et ferdig produkt.

Kunst og håndverk er et fag for grunnskolen (1-10 trinn). Under formål for faget heter det at "faget gir muligheter for utvikling av entreprenørskap og samarbeid med bedrifter, institusjoner og fagpersoner". Faget har fire hovedområder: Visuell kommunikasjon, Kunst, Arkitektur og Design. I Design poengteres entreprenørskap slik: "Utforming av ideer, arbeidstegninger, produkter og bruksformer står sentralt. Kjennskap til materialer, problemløsning og produksjon kan danne grunnlag for innovasjon og entreprenørskap." I Kunst og håndverk ser vi tendenser til et "for"-perspektiv, men først og fremst legges det opp til at entreprenørskap skal være et verktøy og en arbeidsmåte for å stimulere til fagspesifikk læring, f.eks. ved at man bruker entreprenørielle arbeidsformer som bedriftsmetodikk.

Utdanningsvalg er et fag som skal bidra til å skape helhet og sammenheng i grunnopplæringen og knytte grunnskole og videregående opplæring bedre sammen. Faget er for ungdomsskolen (8-10 trinn). Blant formålene med faget er at det "skal bidra til økt forståelse av arbeidslivets krav om kunnskap og kompetanse og bidra til å skape grunnlag for entreprenørskap." I Utdanningsvalg er det altså et fokus på å gi opplæring og trening for å utvikle kunnskaper og ferdigheter som gir grunnlag for entreprenørskap (for) og utvikle personlige egenskaper og holdninger (gjennom).

3.3 EiU i videregående opplæring

Også for videregående opplæring finner vi at begrepet "entreprenørskap" er nedfelt i flere av utdanningsprogrammernes læreplaner. I studieforbereidende utdanningsprogram finner vi entreprenørskap i samfunnsfag, formgivningsfag, idrettsfag, markedsføring og ledelse, og entreprenørskap og bedriftsutvikling.

Samfunnsfag er et gjennomgående fag i grunnopplæringen, og et av formålene er å forstå den betydningen entreprenørskap har for samfunnsutviklingen (se 3.2).

Markedsføring og ledelse (1 & 2) er et programfag innen Språk, samfunnsfag og økonomi på VG2 og VG3. Et av målene med opplæringen er at ”faget skal stimulere læringsviljen gjennom en nær tilknytning til næringslivet, og motivere til videre studier, entreprenørskap, arbeid og livslang læring.” Opplæringen vektlegger virkelighetsnære og praktiske problemstillinger og skal oppmuntre eleven til å være kreativ, reflektert, løsnings- og samarbeidsorientert. I markedsføring og ledelse er det altså både snakk om å utvikle elevenes entreprenørskapskompetanse ved entreprenørskap som arbeidsform og å motivere elevene til entreprenørskap senere i livet.

Design og arkitektur er et av to felles programfag i Formgivingsfag. Innen design og arkitektur er entreprenørskap et kompetansemål. Det står: ”Programfaget kan gje impulsar til entreprenørskap og kulturell og samfunnsmessig forståing for oppgåvene som formgjevarane har i vår tid.” Det er noe usikkert hvordan dette skal tolkes, men slik vi forstår det er det først og fremst tale om å oppfordre til entreprenørskap (for).

Treningsledelse (1, 2 & 3) og Lederutvikling (1 & 2) er to fag innen utdanningsprogram for idrettsfag. Begge fagene har et sterkt fokus på entreprenørskap. Treningsledelse er ett av fire felles programfag og her fokuseres det på utdanning gjennom entreprenørskap. Hovedområdet Arrangement ”omfatter organisering, administrering og ledelse av arrangement, og erfaringer knyttet til entreprenørskap”, og et av formålene er at ”eleven skal kunne planlegge, gjennomføre og vurdere et arrangement og bruke entreprenørskap i tilknytning til det.” Lederutvikling er et valgfritt programfag og tar både for seg utdanning gjennom og om entreprenørskap. Hovedområdet ledelsesteori har som mål at eleven skal ”gjøre rede for betydningen av entreprenørskap til bruk ved ulike prosjekter og arrangement”, og i hovedområdet ledelse i praksis skal eleven ”anvende entreprenørskap i tilknytning til ledelse i praksis”.

Entreprenørskap og bedriftsutvikling er et programfag i VG2 og VG3 som tilbys av noen skoler med programområdet Språk, samfunnsfag og økonomi. Programfaget inkluderer både utdanning gjennom, for og om entreprenørskap. Her stimuleres det til samarbeid med arbeids- og næringsliv og elevene arbeider med virkelighetsnære, praktiske problemstillinger gjennom f.eks. UB. Opplæringen skal bl.a. (utvalg)

- øke kompetansen om hvordan en virksomhet etableres, drives og utvikles
- gi forståelse for ledelse, økonomi, markedsføring, salg og personalpolitikk
- innsikt i innovasjon og hva dette betyr for bedriftsutvikling og verdiskaping
- fremme tverrfaglig forståelse, samarbeidsevne og nettverksbygging
- stimulere til nysgjerrighet, kreativitet og evne til initiativ og refleksjon

Programfaget er strukturert i seks hovedområder som utfyller hverandre:

- *Entreprenørskap* handler om begrepet entreprenørskap i en sosial, kulturell og økonomisk sammenheng
- *Etablering* handler om å identifisere forretningsmuligheter og gjøre noe med disse
- *Drift* handler om å planlegge og drive en virksomhet
- *Bedriftsutvikling* handler om hvordan en virksomhet kan utvikles
- *Innovasjon* handler om hvordan virksomheter kan øke konkurransevne og verdiskaping

- *Internasjonalisering* dreier seg om hvordan norske virksomheter kan være aktører i internasjonale markeder

Vi skal nå se på yrkesfaglige utdanningsprogram med fokus på entreprenørskap. For videregående 1 og 2 yrkesfag (Vg1 og Vg2) finner vi entreprenørskap i design og håndverk, elektrofag, medier og kommunikasjon, naturbruk, og service og samferdsel.

Design og håndverk er et felles programfag med sterkt fokus på entreprenørskap. I beskrivelsen av programfaget heter det at ”innovasjon, entreprenørskap og samarbeid er sentrale elementer.” Under formålene står det at opplæringen skal ”gi elevene erfaring med entreprenørskap, utvikling og produksjon av håndverksprodukter på grunnleggende nivå [...] Gjennom opplæringen skal det skapes kultur for innovasjon og nyskaping for å fremme entreprenørskap i yrkesfagene innen utdanningsprogrammet.” Felles programfag er strukturert i to programfag: Produksjon og Kvalitet og dokumentasjon. Innen Produksjon er det et kompetansemål at ”eleven skal kunne utvikle ideer til produkter og tjenester som grunnlag for egen produksjon og entreprenørskap i tråd med yrkesmessige behov.” I design og håndverk vektlegges m.a.o. utdanning for entreprenørskap og utdanning gjennom entreprenørskap.

Elektrofag har som mål å utvikle den enkeltes evne til å se sammenheng fra idé til produkt og fremme helhetstenkning, analyse og system- og sikkerhetsforståelse. I formålene heter det at opplæringen skal ”fremme entreprenørskap og nyskaping”. Felles programfag er strukturert i tre programfag: Data- og elektronikkssystemer, Elenergisystemer og Automatiseringssystemer. For Data- og elektronikkssystemer heter det at ”kommunikasjon, helse, miljø og sikkerhet, entreprenørskap og bruk av standarder og digitale verktøy” er integrert i faget. I design og håndverk vektlegges utdanning for entreprenørskap og utdanning gjennom entreprenørskap.

Medier og kommunikasjon er en type opplæringen som skal være relevant for ulike medier. I formålene står det at opplæringen ”skal fremme evne til selvstendighet og samarbeid i tverrfaglig arbeid og gi grunnlag for og inspirere til entreprenørskap,” og det er et fokus på praktisk arbeid og helhetlige, tverrfaglige arbeidsoppgaver. I medier og kommunikasjon vektlegges utdanning gjennom entreprenørskap og i noen grad utdanning for entreprenørskap.

Naturbruk er et felles programfag som vektlegger det særegne ved naturbasert produksjon, aktivitet og forvaltning. Opplæringen er strukturert i to programfag: Naturbasert produksjon og Naturbasert aktivitet. I Naturbasert aktivitet er det et mål at ”programfaget skal dyktiggjøre eleven til seinere å kunne utvikle næringsvirksomhet og entreprenørskap.” I naturbruk vektlegges m.a.o. utdanning for entreprenørskap.

Service og samferdsel skal fremme god service og kommunikasjon i virksomheters drift og produksjon. Det er strukturert i tre fag: Planlegging, Drift og oppfølging og Kommunikasjon og service. I formålene heter det at: ”Opplæringen skal legge til rette for samarbeid, selvstendig arbeid og praktisk anvendelse av kunnskap. Opplæringen skal legge grunnlag for entreprenørskap.” Med dette har i både et fokus på utdanning gjennom entreprenørskap og utdanning for entreprenørskap.

Tabell 3.2. Læreplaner for fag og utdanningsprogram som har tatt inn "entreprenørskap" spesifikt

	Gjennom	For	Om
<i>Gjennomgående fag</i>			
Samfunnsfag			X
<i>Grunnskolen</i>			
Mat og helse		(X)	X
Kunst og håndverk	X	(X)	
Utdanningsvalg	X	X	
<i>Videregående opplæring</i>			
Entreprenørskap og bedriftsutvikling (språk, samfunnsfag og økonomi)	X	X	X
Markedsføring og ledelse (språk, samfunnsfag og økonomi)	X	X	
Design og arkitektur (Formgivingsfag)		X	
Treningsledelse (Idrettsfag)	X		
Lederutvikling (Idrettsfag)	X		X
Design og håndverk	X	X	
Elektrofag	X	X	
Medier og kommunikasjon	X	X	
Naturbruk		X	
Service og samferdsel	X	X	

I tabell 3.2 gis en oversikt over tilnærminger (om, gjennom og for) som det legges opp til i læreplanene for fag. Den viser at alle tre tilnærminger er relevante. Hovedvekten er på entreprenørskap som pedagogisk metode og utdanning for entreprenørskap, men vi finner også utdanning om entreprenørskap i fire fag: samfunnsfag (gjennomgående), mat og helse (grunnskolen), entreprenørskap og bedriftsutvikling (videregående) og lederutvikling (videregående). Dette viser at selv om det bare er "gjennom"- og "for"-perspektivet som er i fokus i handlingsplanen for EiU (KD, Nærings- og handelsdepartementet og KRD 2009), er det riktig å inkludere utdanning som ser på entreprenørskap som et samfunnsmessig fenomen.

Sammenlignet med forventningene (tabell 3.1) ser vi at alle antakelser slo til foruten at vi også finner en "for"-tilnærming i læreplanene for fag i grunnskolen (tabell 3.2). Antakelsen vår var styrt av ideen om progresjon i innrettingen av entreprenørskap for ulike trinn: entreprenørskap i mellomtrinnet skal bl.a. utvikle kreativitet og utforskertrang, entreprenørskap i ungdomsskolen skal bl.a. utvikle ferdigheter som idéutvikling og problemløsning, og entreprenørskap i videregående opplæring skal bl.a. gi rom for å bli kjent med ulike typer bedrifter. I læreplaner for fag i grunnskolen ser vi at det særlig er Utdanningsvalg (men også mat og helse og kunst og håndverk) som har en slik for-tilnærming i tillegg til å fokusere på entreprenørskap som arbeidsform.

3.4 Entreprenørskapstilbud

Det er vanskelig å gi en presis beskrivelse av entreprenørskap i grunnopplæringen. Med bakgrunn i en bred tilnærming til EiU i handlingsplaner, veiledere om EiU som viser til et mangfold av (entreprenørielle) arbeidsformer (eks. Læringscenteret 2000), og læreplaner som gir stor frihet til å bestemme hvordan det skal legges til rette for EiU (Udir 2010), har vi fått store variasjoner i skolers måte å utøve EiU på. Variasjonene omhandler både hensikten (om, gjennom, for), om tilbud gis i skolens egen regi eller i regi av eksterne aktører, og omfanget (om det er snakk om entreprenørskapsaktiviteter som innslag i undervisningen eller mer helhetlige prosjekter). Det som er viktig ved å systematisere ulike former EiU er å skape et verktøy for senere studier der man kan: i) kart-

legge omfanget av (ulike former for) EiU og ii) vurdere effekter av satsingen på (ulike former for) EiU.

Når vi nå skal gi et forslag til hvilke entreprenørskapstilbud som er de viktigste, så er det fem forhold som må påpekes.

- Bruk av entreprenørskap som arbeidsform kan ha sin bakgrunn i nasjonale, regionale og lokale satsinger på entreprenørskap i skolen, men kan også ha sin bakgrunn i andre satsinger. Når vi operasjonaliserer noe som et entreprenørskapstilbud anser vi det derfor som irrelevant hva som er ”årsaken” til at dette tilbudet eksisterer. Et eksempel er at det ikke er viktig om det er satsingen på entreprenørskap eller satsingen på realfag som gjør at noen grunnskoler benytter seg av LEGO League.
- Entreprenørskapsopplæring kan organiseres som eget fag (programfaget entreprenørskap og bedriftsutvikling), som et emne som diskuteres eller som arbeidsform integrert i fag (andre fag). I systematiseringen i tabell 3.3 (neste side) har vi holdt fag der man lærer om entreprenørskap som ett av flere emner utenom (eks. samfunnsfag), og fokuserer derfor på entreprenørskap som arbeidsform.
- Entreprenørskap som arbeidsform inkluderer for det første ulike typer prosjektarbeid (se også Læringssenteret veiledning av 2000). L97s definisjon av prosjektarbeid sier at ”det er ei arbeidsform der elevene med utgangspunkt i et problemområde, ei problemstilling eller ei aktuell oppgave definerer og gjennomfører et målrettet arbeid fra ide til ferdig produkt, konkret resultat eller praktisk løysing.” Et prosjektarbeid er m.a.o. avgrenset (har en begynnelse og en slutt), målet er å skape et unikt produkt/resultat/løsning, og prosjektarbeidet er ment å stimulere elevenes kreativitet, nysgjerrighet og initiativ, handlingskompetanse, selvstendighet, gjennomføringsevne og har et fokus på muligheter. I tillegg til prosjektarbeid inkluderer entreprenørskap som arbeidsform andre ”entreprenørielle metoder”, det vil si et mangfold av ulike pedagogiske verktøy og undervisningsmåter. For å ta noen eksempler, så er prinsippet for uteskolepedagogikk å bruke naturen og nærmiljøet som læringsarena, mens Storyline er et tverrfaglig temaarbeid (som kan knyttes tett til prosjekt).
- Mens vi i gjennomgangen av entreprenørskap i læreplaner for fag var snevre (tok kun med fag som brukte begrepet entreprenørskap) har vi en bred tilnærming når det kommer til gjennomgangen av de konkrete entreprenørskapstilbudene. I grunnopplæringen er forståelsen av *utdanning gjennom entreprenørskap* bred, og man har (bevisst) neddempet den økonomiske tilknytningen for å kunne forankre entreprenørskap som begrep.⁸ Vi har tro på at man bør differensiere mellom ulike former av entreprenørskapstilbud ut fra innhold og formål. Et sentralt skille går mellom det å tilrettelegge for læring ved ”entreprenørielle situasjoner” (for eksempel ved å utvikle et forretningsmessig prosjekt) og mangfoldet av arbeidsformer som nevnes som entreprenørielle metoder.
- Entreprenørskap som arbeidsform kan være i regi av skolen selv eller i regi av eksterne aktører. Med dette viser vi for eksempel til at prosjektarbeid som elevbedrift kan være i regi av UE eller i regi av skolen selv. Siden det er et mål at man skal kunne bruke vårt arbeid som grunnlag for å måle effekter av ulike former for entreprenørskapstilbud, har vi lagt til grunn to kriterier for valget av eksterne program-

⁸ Backström-Widjeskog (2008) poengterer at et økonomisk ”spor” bare er ett av flere ”spor” for hvordan entreprenørskap kan komme til uttrykk i skolen, mens Røe Ødegård (2000) skriver entreprenørskap inn i skolens sentrale målsettinger om dannelse: entreprenørskap forstås som en allmenn eller generell kompetanse knyttet til det å kunne handle i samfunnet. Det å sidestille generell handlingskompetanse med entreprenørskapskompetanse har vært grunnlag for en tiårig debatt om en ”bred” versus en mer ”snever” forståelse av EiU (Spilling mfl. 2002, Karlsen 2003, Johansen mfl 2008).

mer/prosjektarbeid som inkluderes i oversikten: det må ha et visst omfang (for at det skal gi et læringsutbytte) og det må ha en viss utbredelse (for at vi skal kunne måle læringsutbytte på nasjonalt nivå). Det er få eksterne aktører som har slik ”nasjonal” innflytelse og programmer av et visst omfang.

Tabell 3.3 gir vårt forsøk på å sammenstille ulike EiU-tilbud ut fra kriterier utdanningsnivå (grunnskole og videregående opplæring), aktør (i regi av skolen selv eller eksterne aktører) og hensikten med tilbudet (om, gjennom, for). Som man kan se er det mange tilbud som inkluderer flere tilnærminger til EiU.

Tabell 3.3 Systematisering av de viktigste former for entreprenørskapstilbud i grunnopplæringen.

	Grunnskolen			Videregående opplæring		
	Gjennom	For	Om	Gjennom	For	Om
<i>I eksterne aktørers regi</i>						
UE: Elevbedrift og TeknoVisjon	X	(X)				
First: LEGO League	X					
NFR: Årets Nysgjerrigper	X					
UE: Ungdomsbedrift				X	X	
<i>I skolens egen regi</i>						
Elevbedrift	X	(X)		X	X	
Tverrfaglig prosjekt	X			X		
Samarbeidsprosjekt skole/arbeidsliv	X			X		
”Entreprenørielle” metoder	X			X		
Entreprenørskap og bedriftsutvikling				X	X	X

UE er den største eksterne tilbyderer av entreprenørskapstilbud. For grunnskolen er UE representert med Elevbedrift og TeknoVisjon, der begge programmer innebærer å starte, drive og avvikle sin egen bedrift/forretningsside. For videregående opplæring har vi tatt med Ungdomsbedrift som er mer fokusert på forretningsutvikling enn bedriftsprogrammet for ungdomsskolen. Alle programmene er omfangsrike (kan vare et skoleår) og har stor utbredelse både i Norge og de fleste andre europeiske land.

Stiftelsen First Scandinavia tilbyr kunnskaps- og teknologiturneringen LEGO League for elever på barneskolen og i ungdomsskolen. Her skal elevlag designe, bygge og programmere en robot, foreta en bakgrunnsstudie og besvare en forskningsoppgave, levere en prosjektinnlevering på nett og profilere seg. Konkurransen varer over åtte uker og er utbredt i Norge, Sverige, Danmark og Færøyene.

I Norges Forskningsråd sin konkurranse Årets Nysgjerrigper skal man stimulere barnas interesse for forskning. Her kan grupper på to eller flere elever fra barneskolen delta. Det er lagt opp til at elevene bruker minimum halvannen uke før man kan sende inn forslag til prosjekt, og konkurransen er landsomfattende.

Vi er så kommet over til entreprenørskapstilbud i skolens egen regi, og her tar vi inn tre ulike typer prosjekter. Først, noen skoler tilbyr elevbedrift som prosjektarbeid i egen regi. Selv om få av skolenes opplegg er like gjennomførte som UEs anerkjente bedriftsprogrammer er dette likevel et viktig tilbud i entreprenørskapsmangfoldet.

I alle strategiplaner for EiU (1997, 2004, 2006, 2009) går det frem at entreprenørskap er en fagovergripende og sammensatt arbeidsform. I 2004-varianten skriver man at ”ved å løse opp skillene mellom fagene og oppmuntre elevene til å søke bred kunnskap i egen problemløsning, vil de i større grad finne kreative løsninger og få resultater som de kan

nyttiggjøre seg videre.” Læringscenterets veileder for EiU (2000) nevner tverrfaglighet som en søyle i EiU-satsingen: ”tverrfaglig arbeid gir eleven mulighet til å se sammenheng og helhet og å finne løsninger og muligheter til å realisere ideer.” Man bør med andre ord inkludere tverrfaglige prosjekter som arbeidsform i entreprenørskapsmangfoldet.

En av skolens oppgaver er å utdanne barn og unge til et framtidig arbeidsliv, og da er det viktig at de får grunnleggende kjennskap til hvilke muligheter som ligger i arbeidslivet. I handlingsplanen av 2004 påpekes det at samfunnet endres så raskt at skolen ikke alene kan gi barn og unge den kompetansen de trenger ”uten å ha et tett og gjensidig samarbeid med både lokalt næringsliv og andre miljøer i lokalsamfunnet.” Dette tilsier at diskusjoner av EiU-mangfoldet bør inkludere en oversikt over skolens vilje og evne til samarbeidsprosjekter med arbeidslivet.

Bruk av entreprenørielle metoder i generell undervisning er vanskeligst å dokumentere. I sin bredeste form kan man definere dette som så å si ”alle arbeidsformer” utenom tradisjonell kateterundervisning der læreren snakker, mens man i den snevreste formen bare viser til det å tilrettelegge for læring ved entreprenørielle situasjoner. En mulighet for å være konkret på entreprenørielle metoder er å operasjonalisere i forhold til entreprenørskapets pedagogiske prinsipper: problemorientert, resultatorientert, deltakerstyrt, erfaringsbasert, tverrfaglig læring mv. Problemet med en slik konkretisering er at det er gode muligheter for at slike elementer er noe man vil kjenne seg igjen i nesten uansett form for undervisning. En annen mulighet er å navngi entreprenørielle metoder som problembasert læring, storyline, café pedagogikk, uteskolepedagogikk, framtidsplanlegging, ideutvikling, kreative ekskursjoner, og ulikt samarbeid mellom skole og arbeidsliv. Dette vil være bra i forhold til å avgrense entreprenørielle metoder, men det kan være en ulempe at noen skoleledere/lærere/elever ikke vil kjenne til en del av begrepene. På den andre siden er det bedre at vi får et mål som skiller ”klienten fra hveten” enn at ”alle” skoler driver med entreprenørielle metoder.

Den siste linja viser til faget entreprenørskap og bedriftsutvikling som tilbys av noen skoler. Dette faget er sentralt i entreprenørskapstilbudene for videregående siden man inkluderer utdanning gjennom, for og om entreprenørskap.

4 EiU i høyere utdanning

I det følgende skal vi diskutere nærmere hvordan EiU implementeres i høyere utdanning. Vi tar utgangspunkt i det enkle oppsettet om våre forventninger om hvilke tilnærminger man har til EiU på ulike nivåer (jf. tabell 2.1), og har i tabell 4.1 gjengitt den delen som gjelder høyere utdanning. Vår forventning er at det er utdanning for og om entreprenørskap som står mest sentralt i høyere utdanning, mens entreprenørskap som metode er mindre vektlagt, selv om det trolig er et potensial for i vesentlig større grad å ta det i bruk også som metode. I tabellen har vi også inkludert spesialtilbud om teknologioverføring og kommersialisering.

Tabell 4.1: EiU i høyere utdanning

Tilnærming i entreprenørskapsutdanningen	Høyere utdanning		
	Bachelor	Master	Doktorgrad
Utdanning om entreprenørskap	X	X	X
Utdanning for entreprenørskap	X	X	
Entreprenørskap som metode	X	(x)	
Spesialtilbud teknologioverføring/ kommersialisering		X	X

Det vil naturlig nok være grunn til å forvente betydelig variasjon mellom ulike fagområder både med hensyn til om de har tilbud innen EiU, og hvilke tilnærminger de så velger for de tilbudene de har. I det følgende gir vi en gjennomgang av hva vi vil forvente av tilbud basert på de ulike tilnærmingene.

4.1 Utdanning om entreprenørskap

Utdanningstilbud om entreprenørskap som samfunnsmessig fenomen har tradisjonelt først og fremst blitt tilbudt innenfor samfunnsfag og økonomisk-administrative fag, spesielt innenfor bedriftsøkonomisk rettede fag samt på fagområder som er rettet mot sektorer eller områder av stor økonomisk betydning, som teknologi- og ingeniørfag. Det sentrale for disse tilbudene er å formidle kunnskap om hvilken betydning entreprenørskap som fenomen har for økonomisk utvikling generelt og for utvikling i den aktuelle sektoren spesielt. I mange sammenhenger, trolig de fleste, vil det aktuelt å se på entreprenørskap i sammenheng med innovasjon siden dette er sterkt relaterte fenomener.

En vanlig tilnærming vil trolig også være å knytte tilbud i entreprenørskap til ledelses- og organisasjonsfag. I slike tilfelle er det imidlertid viktig å være bevisst på at entreprenørskap er noe prinsipielt annet enn ledelse. Det dreier seg om å organisere noe nytt som ofte vil være grenseoverskridende i forhold til eksisterende organisasjoner. I litteraturen er det derfor vanlig å skille mellom entreprenørskap og ledelse (eller management). Når entreprenørskapstilbud skal identifiseres, er det derfor viktig at ikke tradisjonelle ledelses- og organisasjonsfag inkluderes; entreprenørskap må forekomme som et eksplisitt tema i tilbudet.

Som nevnt har tilbud om entreprenørskap som fenomen tradisjonelt kun blitt tilbudt innenfor samfunnsfag, økonomisk/administrative fag og teknologi- og ingeniørfag. I tillegg er entreprenørskap en viktig dimensjon innenfor økonomisk historie. Ut over dette vil det imidlertid også være relevant med tilbud om entreprenørskap innenfor andre fagområder som er rettet mot organisasjon og ledelse av tyngre økonomiske sektorer. Et viktig eksempel på dette er helse- og sosialsektoren. Selv om betydelige deler

av den er styrt gjennom det offentlige, er kunnskap om entreprenørskap og innovasjon sentralt for å forstå utviklingsmekanismer i sektoren. Dette er kanskje særlig sentralt for å forstå utviklingen i den privatiserte delen av sektoren, men også innenfor den offentlige delen vil entreprenørskap og innovasjon være sentralt.

Også innenfor primærnæringsfagene vil kunnskap om entreprenørskap og innovasjon stå sentralt. Selv om dette er sterkt regulerte sektorer, er likevel entreprenørskap og innovasjon sentrale utviklingsmekanismer, og fremtidig forvaltning av sektoren vil være avhengig av god kunnskap om betydningen av entreprenørskaps- og innovasjonsprosesser.

Tilsvarende kan man tenke seg tilbud i entreprenørskap og innovasjon også rettet mot sektorer som eksempelvis samferdsel og andre sektorer sterkt regulert av det offentlige. Eventuelt kan det også tenkes tilbud i entreprenørskap og innovasjon direkte rettet mot offentlig forvaltning. Dette forutsetter imidlertid en tilpassing av den faglige tilnærmingen til de spesifikke forholdene i sektoren.

Ut fra dette kan det se ut som at utdanningstilbud om entreprenørskap kan være aktuelt på de fleste områder. Vi vil imidlertid peke på at denne tilnærmingen synes å være mindre relevant innenfor de humanistiske og estetiske fagene, samt innenfor de pedagogiske fagene.

4.2 Utdanning for entreprenørskap

Når det gjelder utdanning *for* entreprenørskap, det vil si tilbud rettet mot personer som vil gå inn i roller som entreprenører, finner vi det hensiktsmessig å skjelne mellom tilbud ut fra ambisjonsnivået for den aktuelle virksomheten studenten skal involveres i. Vi vil skille mellom to typer tilbud, nemlig tilbud rettet mot organisering av levebrødsforetak, og tilbud rettet mot vekstentreprenører.

Den første gruppen dreier seg i hovedsak om å organisere seg som selvstendig næringsdrivende, og der det som hovedregel dreier seg om å drive denne virksomheten uten å ha ansatte. Det primære formålet med å organisere en slik virksomhet, er å skaffe innehaveren et utkomme, og normalt vil ikke en slik virksomhet ha noen ambisjon om vekst. En stor majoritet av all næringsvirksomhet er organisert på denne måten. For denne gruppen dreier behovet seg om opplæring i enkle metoder for å organisere og drive virksomheten, og det sentrale vil være å knytte det til de spesielle forhold som gjelder for ulike profesjoner og bransjer. Det er store variasjoner mellom det å være selvstendig næringsdrivende som eksempelvis lege, kunstner eller gårdbruker, og det er derfor viktig å knytte slike tilbud til de spesifikke forhold knyttet til profesjonen eller bransjen. I prinsippet vil det å etablere seg som selvstendig næringsdrivende kunne være relevant med utgangspunkt i alle fagfelt, men omfanget av det vil naturlig nok variere avhengig av fagets karakter. I tabell 4.2 har vi gitt en oversikt over aktuelle målgrupper på ulike fagområder.

Tabell 4.2: Oversikt over fagområder og aktuelle målgrupper for tilbud i entreprenørskap

	Tilbud rettet mot selvstendig næringsdrivende	Tilbud rettet mot Vekst-entreprenørskap
Humanistiske fag	Mindre grupper, eksempelvis språkkonsulenter, oversettere eller konsulent-tjenester basert på humanistiske fag	
Estetiske fag	Store grupper av utøvende kunstnere innen musikk, dans, drama, bildende kunst, kunsthåndverk, håndverksfag, foto, design m.v.	
Lærerutdanning/ pedagogikk	Mindre grupper som vil tilby konsulent og undervisningstjenester	
Samfunnsfag/ juridiske fag	Større grupper blant de med profesjonsorientert utdanning (jus, psykologi mfl.), i mindre grad også de øvrige faggrupper	
Økonomisk/ administrative fag	Relevant for store grupper, eksempelvis som konsulenter innen bedriftsrådgivning, mindre selskap innen reiseliv, markedsføring m.v.	Tilbud relevant for innenfor alle fagområder
Naturvitenskap, teknologi	Relevant for mindre grupper som vil drive konsulent- og rådgivningsvirksomhet, eksempelvis tekniske konsulenter Større grupper blant arkitekter	Tilbud relevant innenfor fagområder med innslag av organisasjons- og ledelsesfag
Helse-, sosial- og idrettsfag	Relevant for store grupper av de profesjonsrettede utdanningene som leger, tannleger, fysioterapeuter, veterinærer osv. Mindre grupper innenfor øvrige fag som vil drive konsulent- og rådgivningsvirksomhet og mindre tjenesteytende virksomheter	Tilbud relevant innenfor fagområder med innslag av organisasjons- og ledelsesfag
Primærnæringsfag	Relevant for store grupper innen alle fagområder, eksempelvis gårdbrukere, gartnere, fiskere osv.	Tilbud relevant på noen områder
Samferdsel, sikkerhet og andre servicefag	Særlig relevant for servicefagene (frisører, salongvirksomhet m.v.), blant de øvrige noe konsulentvirksomhet	Tilbud relevant på noen områder

Den andre gruppen gjelder det vi har kalt vekst-entreprenørskap, der målet med å starte og organisere en ny virksomhet, er å utvikle et noe større foretak som i alle fall over noen år realiserer vekst. Å organisere slike virksomheter stiller langt større krav til entreprenøren enn det å organisere seg som selvstendig næringsdrivende. Utdanningstilbudene vil da særlig være rettet mot hvordan man arbeider med utvikling av virksomheten i ulike faser fra tidlig idestadium til etablering og videre gjennom ulike vekstfaser. For denne gruppen vil det være sentralt å få innføring i arbeid med forretningsplan, strategi og markedsutvikling, finansiering, organisering av styre m.v. For denne gruppen kan det også være behov ulike former for oppfølging, eksempelvis gjennom mentortjenester.

I prinsippet vil det å utvikle en vekstbedrift inneholde samme type forretningsmessige elementer uavhengig av hvilket innenfor hvilken næringssektor eller fagområde virksomheten er relatert til; det sentrale vil være formidling av kunnskap om bedriftsøkonomi, ledelse og strategi, men satt inn i en entreprenørskapsramme. Samtidig er det imidlertid en del spesifikke næringsrelaterte forhold som det er viktig å ha kunnskap om, slik at det det også vil være rom for bransjemessig spesialisering av slike tilbud.

Det er eksempelvis stor forskjell på å utvikle et nytt foretak innenfor bioteknologi sammenliknet med en programvarevirksomhet, bl.a. med hensyn til hvordan FoU-aktivitet bør organiseres, betydningen av rettighetsspørsmål (IPR – intellectual property rights) aktuelle finansieringskilder, og organisering av kommersialiseringsprosesser.

Det er vanligst å gi tilbud rettet mot vekstentreprenørskap innenfor økonomisk/administrative fag og teknologi- og ingeniørfag. Når det gjelder den siste gruppen, er det vanlig at tilbudet er forankret i et miljø med kompetanse innenfor organisasjons- og ledelsesfag.

I tillegg vil vi forvente at det kan være aktuelt å gi tilbud rettet mot vekstentreprenørskap som er tilpasset andre økonomiske sektorer enn de som nås gjennom de tradisjonelle tilnærmingene. Det er da særlig relevant å tenke på helse-, sosialfag, der man i begrenset grad har vært opptatt av entreprenørskap og potensialet for å starte vekstforetak.

Muligens er også primærnæringsfagene et område med potensial for utvikling av slike tilbud, i den grad dette ikke allerede er utviklet gjennom den tidligere Landbrukshøgskolen på Ås (nå UMB) og den tidligere Norges Fiskerihøgskole (nå en del av Universitetet i Tromsø). Dette vil bli klarlagt gjennom kartleggingen.

En oversikt over de ulike fagområdene og målgrupper for de ulike tilnærminger er gitt i tabell 4.2. I tabellen har vi ikke angitt noe om på hvilket nivå vi forventer å finne de ulike tilbud. Som en generell regel kan det angis at enklere tilbudene rettet mot selvstendig næringsdrivende kan forventes på bachelor-nivået, mens tilbud rettet mot vekstentreprenørskap i større grad kan forventes på masternivået, selv om det også eksisterer innslag på bachelornivået, jf. BI som tilbyr en bachelor i entreprenørskap.

Ved siden av dette er det grunn til å trekke frem behovet for mer spesialiserte tilbud knyttet til kommersialisering og teknologioverføring. Dette dreier seg dels om tilbud basert på en *om*-tilnærming med analyser av prosesser knyttet til kommersialisering og teknologioverføring, og der man analyserer problemstillinger som eksempelvis spørsmål knyttet til IPR, spin-off prosesser, roller for virkemiddelapparatet mv. Dels kan det dreie seg om tilbud basert på *for*-tilnærmingen, det vil si at personer som er involvert i konkrete kommersialiseringsprosesser, som doktorgradsstipendiater og eventuelt master-studenter, får skreddersydde tilbud rettet mot de prosessene de er inne i. Typiske eksempler er IPR og spesifikke problemstillinger knyttet til kommersialiseringsprosesser på et bestemt fagområde, som eksempelvis bioteknologi. Denne typen tilbud vil vi primært forvente å finne på master- og doktorgradsnivå.

4.3 Entreprenørskap som pedagogisk metode

Mens entreprenørskap som pedagogisk metode er den mest sentrale dimensjonen ved EiU på de ulike nivåer i grunnopplæringen, har dette i mindre grad vært fremtredende i EiU i høyere utdanning, dog med noen unntak. Som konstatert i en tidligere analyse av EiU i høyere utdanning (Spilling 2008b) er undervisningsoppleggene i stor grad basert på konvensjonelle metoder med forelesninger som den dominerende undervisningsformen, mens koplingen til ”virkelig” entreprenørskap, som samarbeid med reelle entreprenører om reelle prosjekter, har vært begrenset.

Når det gjelder bruk av entreprenørskap som pedagogisk metode (utdanning *gjennom* entreprenørskap), vil vi for høyere utdanning stille som krav at det dreier seg om en av følgende:

1. Deltakelse i arbeid med en studentbedrift eller tilsvarende arbeid med et realistisk case der man gjennomgår ulike faser ved utviklingen av en ny forretningsmessig virksomhet
2. Konkret arbeid med utvikling av (studentens) egen forretningsmessig virksomhet som skjer som et ledd i utdanningen, eksempelvis i forbindelse med gjennomføring av en masteroppgave, og der forretningsutviklingen utgjør en sentral del av masteroppgaven
3. Deltakelse i et reelt entreprenørskapsprosjekt der studenter deltar i et prosjekt som arbeider målrettet med utvikling av ny forretningsmessig virksomhet i samarbeid med den aktuelle entreprenøren.

Mer generelt arbeid med case og gjennomføring av bedriftsbesøk og lignende vil også være nyttige elementer i slike opplegg, men vi holder dette utenfor når det gjelder å bli klassifisert som entreprenørskap som pedagogisk metode.

Bruk av entreprenørskap som pedagogisk metode vil i høyere utdanning primært være relevant i forbindelse med tilbud rettet mot vekstentreprenørskap.

4.4 Entreprenørskap i pedagogisk utdanning

Til slutt vil vi kommentere entreprenørskap i pedagogisk utdanning, som vi i oversikten over har plassert i kategorien entreprenørskap som pedagogisk metode. Formålet med pedagogikkutdanningen i entreprenørskap er å kvalifisere for undervisning i entreprenørskap i grunnopplæringen. Siden et sentralt formål med denne utdanningen vil være å kvalifisere for bruk av entreprenørskap som pedagogisk metode, har vi plassert det i denne kategorien. Men i prinsippet bør trolig denne utdanningen inkludere alle de tre ulike tilnærmingene. Det vil si at den dels bør gi en generell innføring i entreprenørskap som fenomen, dels gi innføring i de ulike elementer som er viktige å beherske i entreprenørskapsprosessen, og dels gi innføring i ulike måter å anvende entreprenørskap som pedagogisk metode på. En redegjørelse om entreprenørskap i lærerutdanningen ved Høgskolen i Bodø kan imidlertid tyde på at det er entreprenørskap som metode det helt dominerende perspektivet i denne utdanningen.⁹ Dette vil imidlertid bli undersøkt nærmere i kartleggingen.

4.5 Oppsummering

Gjennomgangen foran har vist at det er et potensial for EiU på de fleste fagområder innenfor høyere utdanning, og i tabell 4.3 er det gjort en sammenstilling.

⁹ ”Entreprenørskap i lærerutdanningen”. Foredrag ved Elisabeth Nilsen, Institutt for lærerutdanning og kulturfag, Profesjonshøgskolen i Bodø. (xx: funnet på nettet, mangler ref på tid og sted.)

Tabell 4.3 Oversikt over aktuelle tilnæringer til EiU i høyere utdanning innenfor ulike fagområder.

	Om entrepre- nørskap	For: Selvstendig næringsdrivende	For: Vekst- entreprenør- skap	Gjennom entreprenør- skap
Humanistiske fag		X		
Estetiske fag		XX		
Lærerutdanning/pedagogikk		X		XX
Samfunnsfag/ juridiske fag	X	XX		
Økonomisk/ administrative fag	X	XX	XX	X
Naturvitenskap, teknologi	X	X	XX	X
Helse-, sosial- og idrettsfag	(x)	XX	X	
Primærnæringsfag	(x)	XX	X	
Samferdsel, sikkerhet og andre servicefag	(x)	XX	X	

Hovedkonklusjonen er følgende:

- Utdanning om entreprenørskap har størst relevans innenfor samfunnsfag, økonomisk/administrative fag og innenfor naturvitenskap og teknologi. I mindre grad kan denne tilnærmingen også være relevant innenfor helse- og sosialfag, primærnæringsfag og muligens også samferdsels- og servicefag.
- Utdanning for entreprenørskap med vekt på mindre ambisiøse opplegg der rollen som selvstendig næringsdrivende er det typiske, er relevant i alle fag, men særlig i kunst- og håndverksfagene og de profesjonsrettede fagene der betydelige andeler av de som utdannes ender opp som selvstendig næringsdrivende.
- Utdanning for vekstentreprenørskap er først og fremst relevant innenfor økonomisk/administrative fag og teknologi og ingeniørfag der det er potensial for start av vekstforetak. Men det er også viktig å vurdere potensialet for tilbud i vekstentreprenørskap innen det vi kan oppfatte som utradisjonelle sektorer, særlig helse- og sosialsektoren, men det er da viktig at utdanningstilbudet er tilpasset de spesifikke forholdene som preger sektoren.
- Entreprenørskap som pedagogisk metode (utdanning *gjennom* entreprenørskap) er innenfor høyere utdanning først og fremst relevant innenfor lærerutdanningen, der det å gi kompetanse i bruk av entreprenørskap som pedagogisk metode vil være en hovedtilnærming. I tillegg vil det være relevant å bruke entreprenørskap som pedagogisk metode i tilbudet rettet mot vekstentreprenørskap.

Det er grunn til å understreke at oppstillingen foran er å oppfatte som hypotese fra vår side, det vil si at de angir forventninger om hvor vi vil finne tilbud i EiU. Gjennom den pågående kartleggingen vil vi få bekreftet i hvilken grad våre antakelser er dekkende, og gjennom det materialet vi samler inn, vil vi så også ha et grunnlag for å vurdere på hvilke områder det vil være størst potensial for videre utvikling av tilbud.

Litteratur

- Acs, Z. J. and D. B. Audretsch (2003). Introduction to the Handbook of entrepreneurship research. In Z. J. Acs and D. B. Audretsch. *Handbook of entrepreneurship research. An interdisciplinary survey and introduction*. New York, Springer.
- Backström-Widjeskog, B. (2008): *Du kan om du vill. Lärares tankar om fostran till företagsamhet*. Åbo: Åbo Akademi University Press
- Bhidé, A. (2008). *The venturesome economy. How innovation sustains prosperity in a more connected world*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Davidsson, P. (2003). The domain of entrepreneurship research: Some suggestions. In J. Katz and D. Shepherd. *Advances in entrepreneurship, firm emergence and growth, Vol 6*, JAI press.
- Drucker, P. F. (1985). *Innovation and entrepreneurship. Practice and principles*. New York, Harper & Row.
- Etzkowitz, H. (2004). The evolution of the entrepreneurial university. *International Journal of Technology and Globalisation*, 1(1), 64-77.
- Etzkowitz, H., Webster, A., Gebhardt, C., & Terra, B. R. C. (2000). The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm. *Research Policy*, 29, 313-330.
- Europakommisjonen (2006a) *Towards a green and innovative economy*. Brussel: Europakommisjonen
- Europakommisjonen (2006b) *Implementing the Community Lisbon Programme: Fostering entrepreneurial mindsets through education and learning*. Brussel: Europakommisjonen
- Gartner, W.B. (1988) "Who Is An Entrepreneur?" is the wrong question. *American Journal of Small Business*, Spring, 11-32
- Johansen, V., Skålholt, A. & Schanke, T. (2008) *Entreprenørskapsopplæring og elevenes læringsutbytte*. Lillehammer: Østlandsforskning.
- Karlsen, E. (2001) *Entreprenørskap på timeplanen – Det andre året*. Bodø: Nordlandsforskning
- Karlsen, E. (2003) *Entreprenørskap på timeplanen - sluttevaluering*. Bodø: Nordlandsforskning.
- KD, KRD og NHD (2009) *Entreprenørskap i utdanningen – fra grunnskole til høyere utdanning 2009–2014*. Oslo
- KD, KRD og NHD (2006) *Se mulighetene og gjør noe med dem! Revisjon*. Oslo
- KD, KRD og NHD (2004) *Se mulighetene og gjør noe med dem!* Oslo
- KUF (1997) *Veiledning til L97 - Entreprenørskap i opplæring og utdanning*. Oslo: KUF
- Landström, H. (2004). *Pioneers in entrepreneurship and small business research*. New York, Springer.
- Læringscenteret (2000) *Veiledning for arbeidet med entreprenørskap i grunnskolen og videregående opplæring*. Skien: Høgskolen i Telemark
- Mahieu, R. (2006) *Agents of Change and Policies of Scale – A Policy Study of Entrepreneurship and Enterprise in Education*. Umeå: Umeå universitet
- Mangset, P., & Røyseng, S. (Eds.). (2009). *Kulturelt entreprenørskap*. Bergen: Fagbokforlaget.
- NHD (2003) *Fra idé til verdi. Regjeringens plan for en helhetlig innovasjonspolitik*. Oslo

- Nilsen, N.E. (2006) *Ungdomsbedrift i kunnskapsløftet*. Sogn og Fjordane: Ungt Entreprenørskap
- OECD/CERI (1989) *Towards an Enterprising Culture: a Challenge for Education and Training*. Paris: OECD
- Røe Ødegård, I. K. (2000) *Pedagogisk entreprenørskap: en innovasjonsstrategi i opplæring og utdanning*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Schumpeter, J. A. (1934, 1996). *The theory of economic development*. London, Transaction Books.
- Shane, S. (2003). *A general theory of entrepreneurship. The individual-opportunity nexus*. Northampton, Massachusetts, Edward Elgar.
- Solstad, K.J. (2000) *Entreprenørskap – noko for skolen?* Bodø: Nordlandsforskning.
- Spilling, O. R. (2006). Om entreprenørskap. I O. R. Spilling (red), *Entreprenørskap på norsk* (2 ed., pp. 21-47). Bergen: Fagbokforlaget.
- Spilling, O. R. (2008a). Entrepreneurship and heterogeneity. In E. G. Carayannis, A. Kaloudis & Å. Mariussen (Eds.), *Diversity in the knowledge economy and society. Heterogeneity, innovation and entrepreneurship*. (pp. 140-164). Cheltenham UK: E. Elgar.
- Spilling, O.R. (2008b) Entrepreneurship education in some European countries. Deliverable D16d for U-Know WP 2.2. NIFU STEP.
- Spilling, O.R., Roppen, J., Sanness, A., Simonsen, B., Steinsli, J. og Støylen, A. (2002) *Entreprenørskap som strategi for regional utvikling*. Oslo: BI
- St.meld. nr. 7 (2008-2009) *Et nyskapende og bærekraftig Norge*. Nærings- og handelsdepartementet.
- Statsbudsjettet (1996) *Regjeringens politikk på kirke-, utdannings-, og forskningsområdet*. Oslo
- Stevenson, HH & D. Gumpert (1985). The heart of entrepreneurship. *Harvard Business Review*, March-April, 85, 2, 85-94
- Timmons, J.A. (1997) *New venture creation*, Homewood, Ill.: Irwin
- Utdanningsdirektoratet 2010, *Kunnskapsløftet - fag og læreplaner*, <http://www.udir.no/grep>
- Venkatamaran, S. (1997). The distinctive domain of entrepreneurship research. In Kats, J.A. (ed) *Advances in entrepreneurship, firm emergence, and growth, Volume 3*. Greenwich, Connecticut: JAI Press
- Wright, M., Clarysse, B., Mustar, P., & Lockett, A. (2007). *Academic entrepreneurship in Europe*. Cheltenham UK: Edward Elgar.

Nordisk institutt for studier av
innovasjon, forskning og utdanning

Nordic Institute for Studies in
Innovation, Research and Education

www.nifu.no